

Norske jordbrukslandskap

- en inndeling i 10 jordbruksregioner

av

Oskar Puschmann

Johnny Hofsten

Anne Elgersma

Forsidefoto og montasje: Oskar Puschmann

Tittel:	Norske jordbrukslandskap – en inndeling i 10 jordbruksregioner		NIJOS nummer: 13 1999
Forfatter:	Oskar Puschmann, Johnny Hofsten og Anne Elgersma		ISBN nummer: 82-7464-214-7
Oppdragsgiver:	Landbruksdepartementet		Dato: 01.06.1999
Fagområde:	Kulturlandskapsforvaltning, landskapskartlegging		Sidetall: 34
<p>Utdrag: I 1998 fikk Norsk institutt for jord- og skogkartlegging (NIJOS) i oppdrag av Landbruksdepartementet og Miljøverndepartementet å igangsette og gjennomføre et program for tilstands- overvåkning og resultatkontroll i jordbrukets kulturlandskap (kalt 3Q) ved hjelp av utvalgskartlegging. I avtalen lagt til grunn for oppdraget heter det at 3Q skal framskaffe oversikter over utviklingstendenser i jordbrukets kulturlandskap og gi grunnlag for resultatrapportering til Stortinget og forvaltningen.</p> <p>Uavhengig av 3Q programmet fikk <i>Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning</i> (NILF) i oppdrag av Landbruksdepartementet å utarbeide en rapport til bruk ved internasjonal rapportering om det multifunksjonelle jordbrukets betydning for det norske kulturlandskapet. I den anledning valgte NILF å bruke NIJOS sin inndeling av Norge i 10 hoved jordbruksregioner. På oppdrag fra NILF og LD ble NIJOS engasjert i dette prosjektet for å beskrive hver enkelt jordbruksregion. Resultatet er presentert i rapporten ”The importance of Norwegian agriculture for the cultural landscape. A sub-project under the Ministry of Agriculture’s evaluation programme on multifunctional agriculture” (Nersten m.fl. 1999).</p> <p>Fordi også 3Q-programmet har bestemt at man som et forsøk i 1999 vil bruke de 10 jordbruksregionene som grunnlag for rapportering, har NIJOS valgt å gi ut beskrivelsene av jordbruksregionene på norsk. Rapporten gir en kort presentasjon av hver enkelt jordbruksregion, og beskrivelsene inneholder bl.a. enkelte sentrale data om ulike driftsforhold hentet fra Produksjonstilleggsregisteret (Statens kornforretning 1996). Målet med beskrivelsene av jordbruksregionene er å gi en kort innføring i de enkelte regionenes driftsstrukturer, tilstand og problemområder innenfor kulturlandskapsforvaltningen.</p>			
Abstract:			
<p>Andre publikasjoner med tilknytning til prosjektet:</p> <p>Nersten, N.K., Puschmann, O., Gudem, R. & Stokstad, G. 1999. ”The importance of Norwegian agriculture for the cultural landscape. A sub-project under the Ministry of Agriculture’s evaluation programme on multifunctional agriculture.” NILF-rapport 1999.</p>			
Emneord:	Keywords:	Ansvarlig underskrift: _____ Oskar Puschmann	Pris kr: Fargerapport : 150.-
<p>Utgiver: Norsk institutt for jord- og skogkartlegging Postboks 115, 1430 Ås Tlf.: 64949700 Faks: 64949786 e-mail: nijos@nijos.no</p>			

Forord

I 1998 fikk Norsk institutt for jord- og skogkartlegging (NIJOS) i oppdrag av Landbruksdepartementet og Miljøverndepartementet å igangsette og gjennomføre et program for tilstandsovervåkning og resultatkontroll i jordbrukets kulturlandskap (kalt **3Q**) ved hjelp av utvalgskartlegging. I avtalen lagt til grunn for oppdraget heter det at **3Q** skal framskaffe oversikter over utviklingstendenser i jordbrukets kulturlandskap og gi grunnlag for resultatrapportering til Stortinget og forvaltningen. Formålet med programmet er videre å bidra til å:

- * Øke sikkerheten for at miljømål nås og dokumentere effekten av miljøinnsatsen.
- * Styrke beslutningsgrunnlaget for fastsetting av nye miljømål og behovet for bruk av ulike virkemidler og vurdere gjennomføring av tiltak som har betydning for kulturlandskapet.
- * Kunne sammenligne utviklingen i Norge med utviklingen i andre land.

Som grunnlag for en framtidig landskapsfaglig **3Q**-rapportering fikk landskapsseksjonen ved NIJOS mandat til å utarbeide et kart over 10 hoved jordbruksregioner (Elgersma og Bruun 1998). Disse 10 jordbruksregionene er utledet fra NIJOS sitt Nasjonale referansesystem for landskap (presentert i Puschmann 1998) gjennom en sammenslåing av landskapsregioner.

Uavhengig av **3Q** programmet fikk *Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning* (NILF) i oppdrag av Landbruksdepartementet å utarbeide en rapport til bruk ved internasjonal rapportering om det multifunksjonelle jordbrukets betydning for det norske kulturlandskapet. I den anledning valgte NILF å bruke NIJOS sin inndeling av Norge i 10 hoved jordbruksregioner. På oppdrag fra NILF og Landbruksdepartementet ble landskapsseksjonen ved NIJOS bedt om å beskrive disse jordbruksregionene. Beskrivelsene er presentert i NILF-rapporten "The importance of Norwegian agriculture for the cultural landscape. A sub-project under the Ministry of Agriculture's evaluation programme on multifunctional agriculture." (Nersten m.fl. 1999).

Fordi også **3Q**-programmet har bestemt at man som et forsøk i 1999 vil bruke de 10 jordbruksregionene som grunnlag for rapportering, har NIJOS valgt å gi ut beskrivelsene av jordbruksregionene på norsk. Rapporten "*Norske jordbrukslandskap, en inndeling i 10 jordbruksregioner*" er skrevet av geograf Oskar Puschmann, høyskolekandidat Johnny Hofsten og geolog Anne Elgersma. I tillegg har Per Bjørklund og Yngve Rekdal kommet med verdifulle faglige innspill. Oskar Puschmann har hatt det redaksjonelle ansvaret for utforming av rapporten. Liste over fotografer er oppgitt bak i rapporten.

Ås den 01. juni 1999

Oskar Puschmann
seksjonsleder landskap

INNHold

INNLEDNING	1
1 KYSTEN I SØR-NORGE OG NORDLAND.....	3
2 ØSTLANDETS OG TRØNDELAGS LAVLANDSBYGDER.....	6
3 SØR- OG ØSTLANDETS SKOGTRAKTER	9
4 SØR-NORGES DAL- OG FJELLBYGDER	12
5 FJELLOMRÅDENE I SØR-NORGE	15
6 FJORDBYGDENE PÅ VESTLANDET OG I TRØNDELAG	18
7 SKOGSBYGDENE I NORD-NORGE	21
8 FJORDBYGDER I NORDLAND OG TROMS	24
9 KYSTEN I TROMS OG FINNMARK.....	27
10 FJELLOMRÅDENE I NORD-NORGE.....	30
LITTERATUR.....	34

INNLEDNING

Bakgrunn for prosjektet¹

Verdens Handelsorganisasjon (World Trade Organisation – WTO) skal innen utgangen av 1999 starte en ny forhandlingsrunde om videre liberalisering av verdenshandelen med landbruksvarer. I Artikkel 20 fra den gjeldende avtalen (Uruguay Rundens landbruksavtale) heter det bl.a. at en skal videreføre den kontinuerlige prosessen for reformer, der det langsiktige målet er å foreta betydelig og gradvise reduksjoner i støtten til og beskyttelsen av landbrukssektoren. I denne sammenheng skal en imidlertid også ta hensyn til en del forhold, deriblant såkalte ”ikke handelsrelaterte forhold” (”non-trade concerns”).

I forbindelse med forberedelsene til WTO-runden i 1999, har Norske myndigheter lagt stor vekt på såkalte ”non-trade concerns”. Dette innebærer at man ser på norsk landbruk som en ”produsent” av noe mer enn bare mat og fiber, men også som en matvareberedskap, en premissleverandør for levende distrikter og som en produsent av miljøgoder. ”Det multifunksjonelle landbruk” har vært trukket fram som et dekkende begrep på dette.

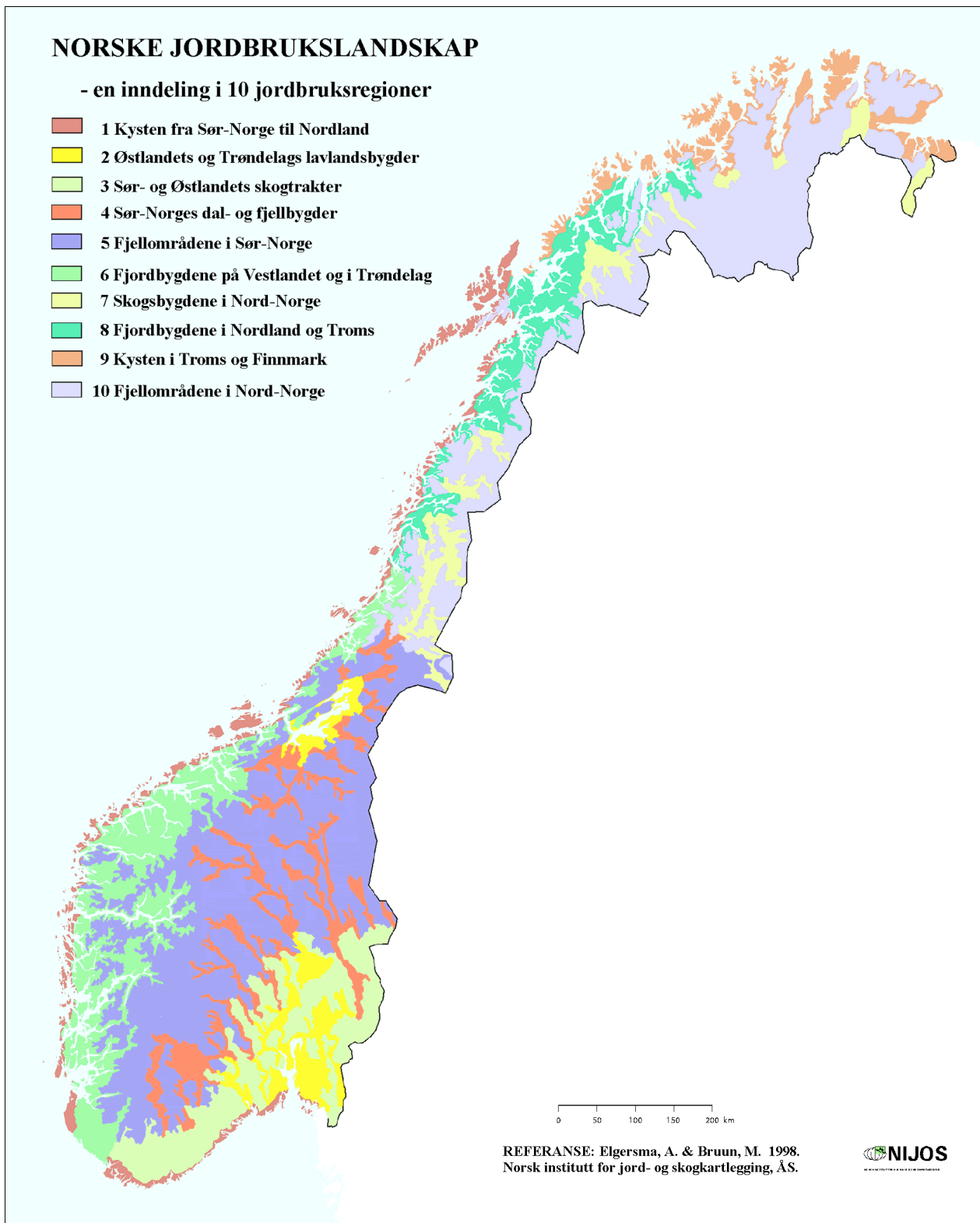
I denne sammenheng satte Landbruksdepartementet sommeren/høsten 1998 i gang et utredningsprogram for å kartlegge og analysere en del spørsmål knyttet til det ”multifunksjonelle landbruket”. I den anledning ble Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning (NILF) bedt om å utrede delprosjektet ”*Norsk landbruks betydning for kulturlandskapet*”. For å sikre en analytisk innfallsvinkel ble NIJOS engasjert av NILF til å både dele inn og beskrive ti hoved jordbruksregioner som et grunnlag for selve utredningen.

Inndelingen av landet i jordbruksregioner har sitt utgangspunkt i NIJOS sitt nasjonale referansesystemet for landskap, og de 10 jordbruksregionene (Elgersma og Bruun 1998) følger som en sammenslåing av landets 45 landskapsregioner (Elgersma 1996). I motsetning til fokus på landskapets hovedform som hovedkriterium for inndeling på nasjonalt nivå, har man her forsøkt å samle landskapsregioner med mest mulig like jordbruksbetingelser. Dette gjør at selve naturlandskapet vil kunne variere sterkt innenfor en jordbruksregion, mens jordbruksbetingelsene innenfor en jordbruksregion er forholdsvis like.

De 10 jordbruksregionene er presentert i NILF-rapporten ”The importance of Norwegian agriculture for the cultural landscape. A sub-project under the Ministry of Agriculture’s evaluation programme on multifunctional agriculture.” (Nersten m.fl.1999). Disse beskrivelsene inneholder bl.a. tallfestede opplysninger fra registeret for ”Søknad om produksjonstillegg for jordbruket” (Statens kornforretning 1996), men da bare med data som NILF har lagt til grunn for sine analyser om bl.a. *virkemiddelbruk*. I beskrivelsene er det videre forsøkt å peke på viktige trekk av betydning for landskapskarakteren i hver region. For en del jordbruksregioner er tema som gjengroing og fraflytting særlig vektlagt. Målet med beskrivelsene av jordbruksregionene er videre å gi en kort innføring i de enkelte regionenes driftsstrukturer, tilstand og problemområder innenfor kulturlandskapsforvaltningen.

Fordi overvåkingsprogrammet ”Tilstandsovervåking og resultatkontroll i jordbrukets kulturlandskap (3Q) som et forsøk i 1999 også har ytret ønske om å bruke jordbruksregionene som grunnlag for sin rapportering, har landskapsseksjonen ved NIJOS valgt å også gi ut beskrivelsene av jordbruksregionene på norsk. Dette ikke bare som et innspill til debatten omkring det ”multifunksjonelle landbruket”, men og som et mer landskapsfaglig bidrag for å vurdere bruk av tilskuddsordninger rettet mot t mer *regionale kulturlandsutfordringer*. I så måte er inndelingen godt tilpasset en landskapsfaglig rapportering i overvåkingsprogrammet 3Q.

¹ Basert på Nersten, N.K., Puschmann, O., Gudem, R. & Stokstad, G. 1999. ”The importance of Norwegian agriculture for the cultural landscape. A sub-project under the Ministry of Agriculture’s evaluation programme on multifunctional agriculture.” NILF-rapport 1999.

Figur 1. Norske jordbrukslandskap – en inndeling i 10 jordbruksregioner (Elgersma & Bruun 1998) er en temautledning fra NIJOS sitt nasjonale referansesystem for landskap. Her er landets 45 landskapsregioner slått sammen til 10 jordbruksregioner utfra forholdsvis like jordbruksbetingelser eller topografiske forhold.

1 Kysten fra Sør-Norge til Nordland

Av samtlige jordbruksregioner er *Kysten i Sør-Norge og Nordland* den minst homogene fordi den vel 1600 km lange kyststrekningen har et svært mangfoldig naturlandskap. Regionen dekker 4,6 % av Norges landareal.

Kysten fra Sør-Norge til og med Nordland veksler fra skjærgård til fjord- og tindelandskap, krydret med utallige småformer som nes, viker og sund. Et stort mylder av øyer og skjær er også karakteristisk, og av stor betydning for den havnære naturoplevelsen.

I Sør-Norge karakteriseres kyststripen av en lav kystkontur med oppreven, småskala topografi. Her veksles det raskt mellom skrinne svaberg, frodige bergrevner og småsletter. Fra Sør-Vestlandet og nordover får kystlinja gradvis en kraftigere kontur. Mest typisk er det i vest og nord hvor kraftige høyreiste fjell med snødekte tinder stiger rakt opp av havet, ofte med en flat strandbrem i forkant. Et iøynefallende trekk i kystnaturen er vegetasjonsløst fjell, både som lave og blankskurte svaberg eller som steile klippevegger og brattkanter fulle av revner og hyller. Som kontrast til dette finnes også enkelte steder store områder hvor flate landformer dominerer. Vidstrakte myrer er også vanlig nær havet i vest og nord.

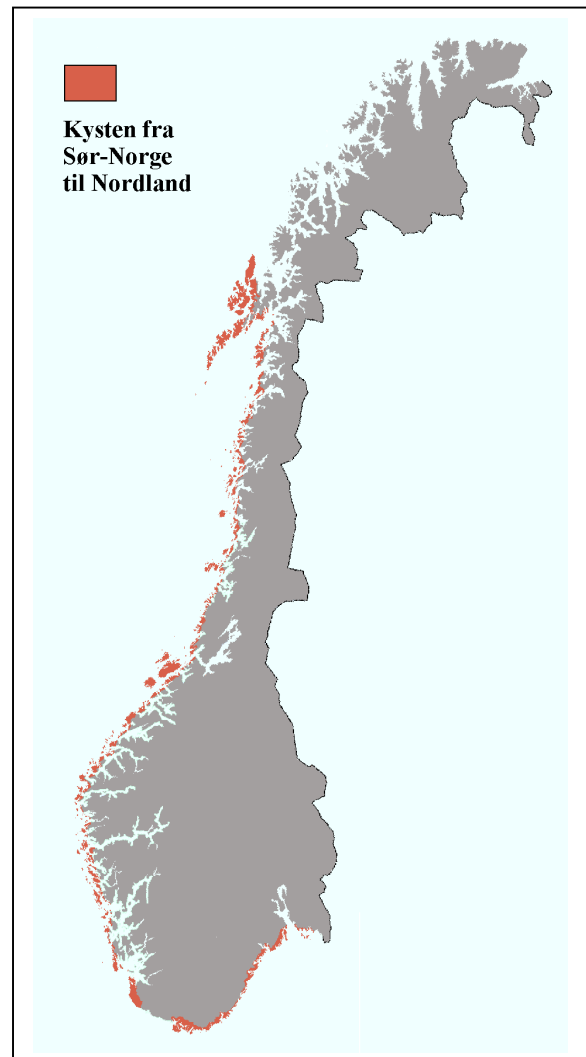
I likhet med hele Europas atlantehavskyst var store deler av kystlandskapet tidligere skogløst pga sterk kulturpåvirkning. Mange steder i det felleseuropeiske kystlandskapet, nemlig den atlantiske kystlyngheia fra Biscayabukta i sør til Vesterålen i nord, fantes et jordbruk basert på helårsbeite med slått og brenning av heiene.

Dette lyngheilandskapet er i dag nær forsvunnet i det sørlige Europa, men også langs kysten av Norge er det blitt sjelden fordi bruksmåtene som engang skapte det treløse heilandskapet har opphørt. I dag preges stadig flere kystområder av lågvokst lauv- og furuskog. Men, innimellom finnes også store skogsområder, bl.a. sørøstkystens bar- og lauvskoger. Lengst sør i regionen ligger Europas nordligste utløper av den tempererte edellauvskogen (nemoral vegetasjonsregion) hvor bl.a. bøke- og eikeskoger er vanlig.

Klimaet veksler fra suboseanisk med lite nedbør i Skagerak til oseanisk med mye nedbør på Vestlandet og kjølig oseanisk i Nordland. Veksts sesongens lengde varierer fra 200 døgn langs Skagerakkysten og på Vestlandet, enkelte steder 220 døgn på Sørvestlandet, til 170 døgn i Lofoten.

Jordbruksforhold

Av jordbruksregionens totale landareal er om lag 9 % hevdholdt dyrka mark (133 159 ha). Den vekslende og småskårne topografien stykker opp jordbruksmarka og gir dermed en dårlig arrondering. Det karrige kystlandskapet har mange steder gitt en eiendomsstruktur og bruksform der fiskebondens småbruk med spredte jordlapper framtrer som det typiske. Unntak finnes, men selv om regionen også innbefatter tre av landets mer storskala jordbruksområder (raet i Vestfold, Lista og Jæren), så er den gjennomsnittlige bruksstørrelsen for *hele* regionen fortsatt liten. Hele 20% av dagens aktive gårder er mindre enn 5 hektar, mens ca. 25 % av gårdene disponerer et jordareal på mellom 5 og 10 hektar. Til sammenligning utgjør såkalte storgårder (etter norsk målestokk) med jordareal over 50 hektar under 1 % av regionens gårder.

Figur 2. Utbredelse av jordbruksregion 1.

Tradisjonelt ble de minste jordeiendommene drevet i kombinasjon med *binæring*, særlig fiske, men også sjøfart, losvirksomhet o.a. Slik kombinasjonsdrift finnes fortsatt, men de fleste steder har jordbruket nå endret status fra hovednæring til binæring. I tillegg er det stadig større driftsenheter som nå drives som kombinasjonsbruk, mens de minste kombinasjonsbruka ofte blir nedlagt. Vel 17 % av registrert jordbruksmark er ute av drift. I et nasjonalt kulturperspektiv er dette uheldig fordi det norske kystlandskapet alltid har vært kjennetegnet av fiskerbondens kombinasjonsjordbruk, en driftsform som ga et særpreget småskala jordbrukslandskap mellom svaberg og fjellknatter ut mot havet. Dette småskala landskapet er nå i ferd med å forsvinne fordi de minste driftsenhetene blir nedlagt først. I løpet av de siste årtier har antall bruk gått sterkt tilbake, i stor grad som følge av fraflytting. På mange bruk er derfor bygningene dårlig vedlikeholdt, og jordbruksmark ligger mange steder uhøstet eller gror igjen. Mange bruk blir også kjøpt opp som fritidseiendommer, spesielt langs kysten lengst sør i landet.

Både jordbruksmark og gårdsbruk kan deles i fire hovedkategorier etter beliggenhet i landskapet.

- En kategori jordbruksmark/gårdsbruk kan kalles for *sprekkdalsjordbruk*. Dette er mest karakteristisk på sørøstkysten hvor jordbruksmarka ofte ligger i et lavt sprekkesystem mellom grunnfjellets koller og åser. Innmarka har ofte mosaikk preg og dårlig arrondering, som regel på hav- eller strandsediment. På vest-kysten finnes helst oppdyrket morenejord, noe som vises ved langstrakte steingjerder i åpent heilandskap. Bildet fra Sollund i Sogn og Fjordane viser et slikt landskap.
- En annen gårdstype finnes der mektige landmassiver danner *brattkyster* mot havet. Her ligger dyrka marka ofte spredt, enten som enkeltbruk eller noen få samlet. Jordlappene er gjerne lokalisert til sprekkedaler med strandsedimenter som stikker seg inn fra brattkysten. Jordbruksmarka er her stedvis egnet for maskinell drift, og står i sterk kontrast til det karrige og brattlendte naturlandskapet omkring, slik bildet fra Solund i Sogn og Fjordane viser.

Bilde 1. Typisk sprekkedalsjordbruk hvor små flekker med jordbruksmark "klemte" inne blant knauser og svaberg. Langs deler av kysten er likevel slike arealer i ferd med å bli sjeldne. Fra Solund i Sogn og Fjordane.

- Den tredje gårdstypen finner vi på øyer og fastland langs Nordlandskysten, men stedvis også lenger sør. Dette er gårdsbruk som for en stor del ligger på *strandbremmene*, dvs. en flat eller svakt skrånende landform mellom havet og et brattere kystterreng innenfor. Både strandbremmer og mer tilbaketrukne vide strandflater har hatt relativt gode muligheter for en mer rasjonell maskindrift pga jevn topografi og større flater. At man flere steder likevel har bevart et småskala jordbrukslandskap, skyldes ofte begrensinger satt av eiendomsgrenser og steingjerder. På brattere arealer, bl.a. skredjord ovenfor fjellfoten, finnes ofte betydelige beiter. Dette er gjerne snau grasmark som mange steder særpreger landskapet. Bruken av utmarka til beite og fôrhøsting har fra gammelt vært et bærende element i kystjordbruket. En intens utnytting har skapt de snaue, grasdekte fjellsidene. De danner et særpreget kulturlandskap og utgjør fortsatt viktige beiteareal i dagens småfehold.
- Den siste kategorien er større, relativt flate områder med mektige løsmasser. Et eksempel er Jæren ett av Norges viktigste jordbruksområder. I tillegg finnes lignende jordbruksarealer på næringsrike israndavsetninger på fastlandet og øyer langs kysten. Enkelte større jordbruksbygder finnes også spredt på vide strandsletter og oppdyrka myrer langs kysten i nord og vest.

Husdyr er vanlig, spesielt langs kysten i vest og nordover. Besetningene er gjennomgående små, og 22 % av regionens gårder *med* melkekyr har fra 1-9 kyr, og 31 % har fra 10-14 kyr. Gårder med mer enn 30 melkekyr utgjør 16 % av melkebruka, og ligger helst på Lista eller Jæren, to av Norges kjerneområder for storfehold. Det er også disse områdene, sammen med enkeltområder på sørøstkysten, som har det meste av regionens produksjon av korn (ca. 15 000 ha) og potet/grønnsaker (ca 4 150 ha). Langs storparten av regionens øvrige kystlinje dyrkes det mest gras.

Selv om regionen strekker seg over 11 breddegrader, er det relativt liten forskjell på grasavlingene. Dette skyldes det varme oseanisk til sub-oseaniske klimaet som Golfstrømmen gir, og som danner grunnlag for en lang vekstsesong også nord for polarsirkelen. De milde vintrene forlenger beitesesongen som er lengre her enn i øvrige jordbruksregioner i Norge. Enkelte steder praktiseres derfor fortsatt helårsbeite med norsk villsau, noe som bl.a. bevisst gjøres for å opprettholde det særegne europeiske lynghelandskapet.

Bilde 2. Langs nordlandskysten ligger tun og dyrka marka som oftest åpent til nede på strandbremmen. Et særpreg på hell her er grønne og brattlendte fjellsider skapt av slått og beite. Fra Vågan kom. i Nordland.

2 Østlandets og Trøndelags lavlandsbygder

Jordbruksregion 2 Østlandets og Trøndelags lavlandsbygder er den mest oppdyrka regionen i Norge, men dekker kun 4,6 % av landets landareal.

Innenfor Østlandets og Trøndelags lavlandsbygder ligger den marin grense høyere enn noen andre steder i landet, dvs. mellom 150 – 210 moh. Løsmassene består hovedsakelig av finkorna havavsetninger, med leirjord som vanligste jordart. Etter norske forhold har jordbrukslandskapet ofte et storskalapreg, men varierer fra vidstrakte slettebygder med åpent landskap til mer dalformede landskap med sjøer og elver og mer begrensede utsikter. Rolige, avrundete åser danner horisontene i landskapet. Et større område nord i regionen ligger over marin grense og består av et bølgende morenelandskap, også her med storskala og intensiv jordbruksdrift.

Etter at havet trakk seg tilbake som følge av landhevingen har mange av regionens leirrområder utviklet seg til mer kupert erosjonslandskap. Her er det dannet typiske raviner hvor bratte leirbakker og smådaler veksler med mindre terrasser og sletter. Leirlandskapene generelt er oftest mer eller mindre oppstykket av grunnlendte, lave koller og åser, som enten er skogkledde i innlandet, eller nesten blankskurte på leirslettene nær havet. Stedvis har landskapet sprekke-dalstopografi, hvor et variert mønster av smale og oppstykkete leirsletter ligger mellom lave koller og åser.

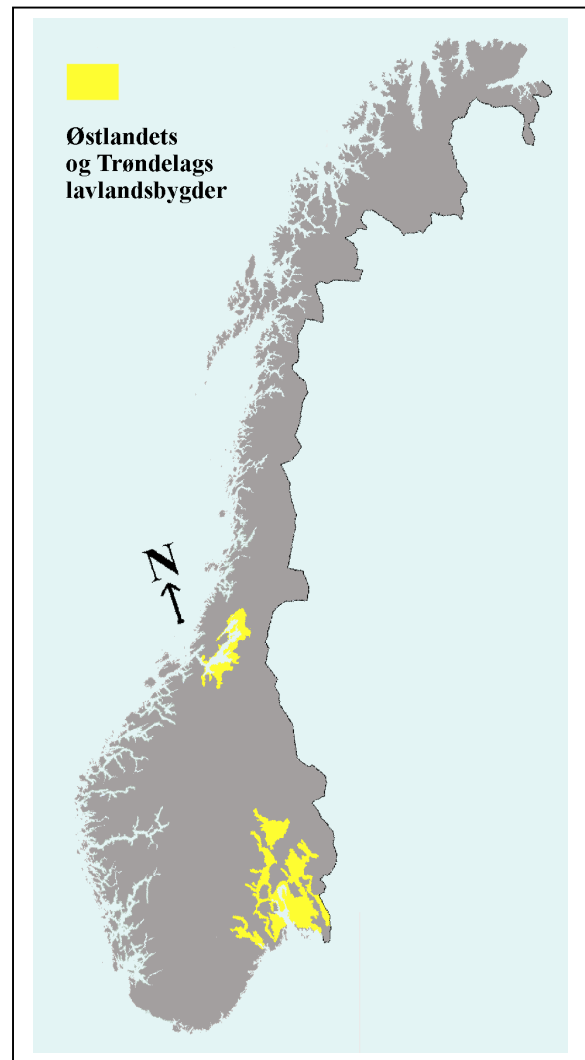
Østlandet særpreges flere områder av store innsjøer. Langsetter slike sjøer og i mange daldrag er terrenget gjerne småkupert og ravinert, ofte med innslag av oppstikkende fjell. Regionen har flere store elver som stedvis har dannet små og store elvesletter. Elvene slynger seg ofte vakkert gjennom leirjordlandskapet. I regionen finnes også flere store randmorener og breelavsetninger som danner karakteristiske trinn og terrasser i landskapet.

I tillegg til leirjordsbygdene rommer regionen også flere av landets store jordbruksområder på kalk- og næringsrik morenejord. Landskapet her er vidt og åpent med svakt bølgende topografi med enkelte kupert og småskalerte former som bryter storskalapreget. Vegetasjonen er overveiende boreonemoral (nordlige bar- og lauvskogssone) med dominans av barskog. Her er imidlertid også et godt innslag av edlere lauvtrær som eik, lønn, alm, ask og hegg på gunstige vokseplasser.

Klimaet er suboseanisk til kontinentalt på Østlandet. I Trøndelag mer oseanisk med høy nedbør. Vekstsesongen varierer fra 190-200 døgn i de sørligste områdene på Østlandet til 170-180 døgn i Trøndelag.

Jordbruksforhold

Jordbruksregionens mektige løsmasser skaper grunnlag for landets desidert største og mest sammenhengende jordbruksarealer. Av jordbruksregionens totalareal dekker jordbruksmark vel 25 % (ca. 357 300 ha), noe som er betydelig ut fra det forhold at Norges dyrkjingsjord kun dekker 3 % av landets totalareal. Ingen andre jordbruksregioner i Norge gir et så sterkt inntrykk av brede, frodige og veldyrkede jordbrukslandskap som nettopp her. Både ut fra dagens tilstand, men også i et historisk tilbakeblikk, bærer denne

Figur 3. Utbredelse av jordbruksregion 3.

jordbruksregionen bud om velstand og gode livsbetingelser. Muligheten for en rasjonell maskinell drift har også ligget bedre til rette her enn i de øvrige regioner, både p.g.a. landskapets naturgitte topografi og ut fra den jordbrukstilretteleggingen som omfattende bakkeplanering har gitt.

Gjennomsnittlig driftsstørrelse er på nær 20 ha dyrka mark, noe som er langt større enn for noen andre av landets jordbruksregioner. Storskala preget jordbrukslandskap, enten i form av et åpent slettelandskap på leirjord, eller som vidstrakt bølgende jordbruksbygder på morenejord, har størst bruksenheter. I flere av disse vidstrakte jordbruksbygdene finnes gårdsbruk på over 50 ha, noe som selv i europeisk målestokk må anses som *relativt* stort. Av regionens vel 18 000 gårdsbruk har ca. 950 av dem over 50 ha dyrka mark (5,2 %), mens hele 5 900 mellomstore gårder (32,5 %) disponerer mellom 20 – 50 ha.

Driftsstørrelsen varierer forholdsvis mye. Til tross for den høye andelen av store og mellomstore gårdsbruk, i deler av jordbruksregionen der naturstrukturene er småskalert, og i høyereliggende områder av regionen, er bruksstørrelsen vesentlig mindre. Dette gjelder bl.a. gårdsbruk på leirbakker i typiske erosjonslandskap, gårdsbruk i moreneområder med oppstikkende kalkrygger og gårdsbruk i områder som er sterkt oppstykket av koller og åsdrag.

De mindre gårdene ligger ofte i utkantene av mer vidstrakte jordbruksområder. Dette innebærer at ca. 5 400 gårder (ca. 30 % av regionens gårder) er småbruk, dvs. at driftsenhetene er *under* 10 ha. I denne regionen var ellers husmannsvesenet mest utbredt, og mange av regionens minste gårder har opphav som husmannsplasser under en av de større gårdene. I dag er dette også et viktig sosialhistorisk fenomen og enkelte eldre autentiske husmannsplasser er derfor blitt forsøkt bevart.

Et annet typisk karaktertrekk er regionens status som landets kornkammer. Ensidig kornproduksjon preger mange av jordbruksbygdene, og totalt nyttes ca 70 % av åkerarealet (ca. 249 000 ha) til korn. Likevel er regionens planteproduksjon mangfoldig, og ofte er enkeltområder spesialisert mot ulike produksjoner.

Bilde 3. Kombinasjonen av gode jordbruksforhold og moderne teknologi har gjort regionen til landets mest fulldyrka region. P.g.a. sitt (etter norske forhold) storskala preg er den også den eneste regionen som reelt er berettiget en fokus rettet mot randsoner og åkerholmers betydning. Likevel er det sjeldent langt til nærmeste skogsholt eller ås, og deler av regionen har og et betydelig småskalapreg. Fra Stange vestbygd, Hedmark.

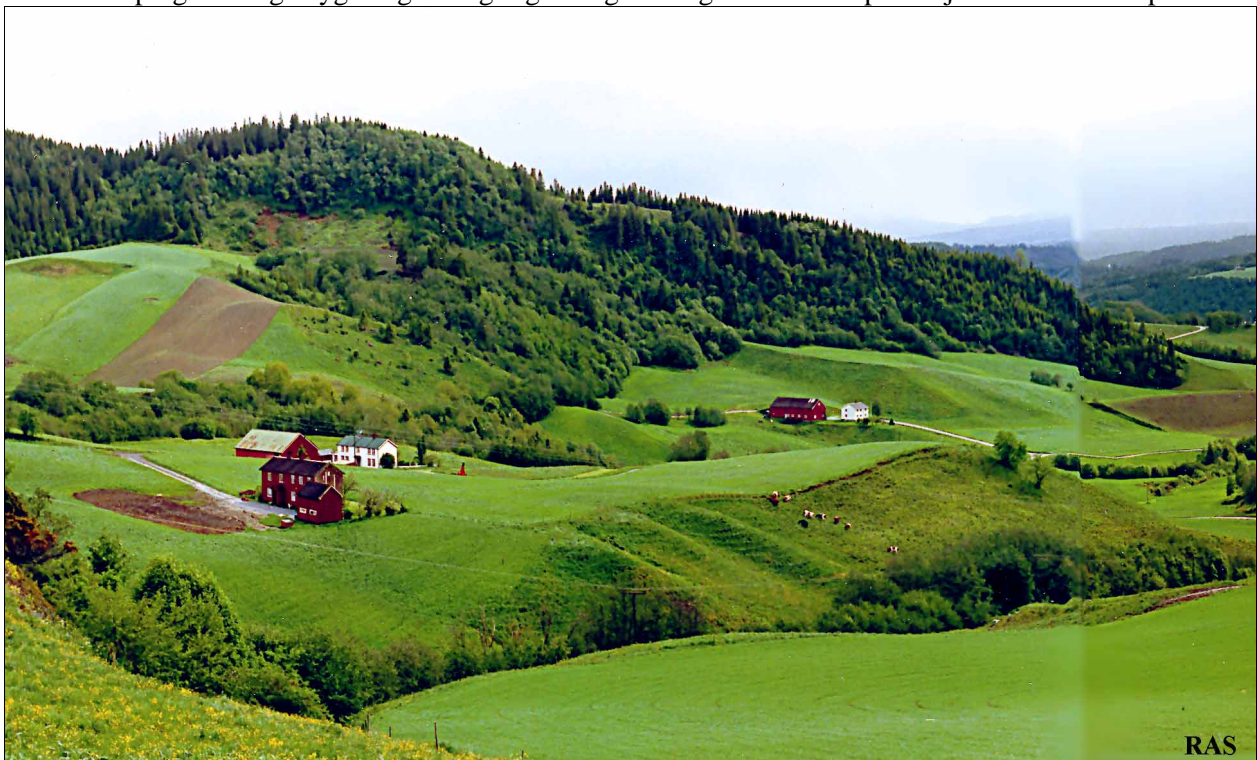
Dette gjelder bl.a. potet og frukt/grønnsaker som bare dekker henholdsvis 2,5 og 1,5 % av regionens totale åkerjord, men hvor produksjonen likevel kan prege et distrikt. Potetbygder i Oppland, grønnsaksbygder i Østfold og jordbærbygder i Sør-Trøndelag er eksempler på dette.

Grasproduksjon dekker vel 22 % (ca. 7 900 ha) av jordbruksmarka, og grasarealene ses ofte i forbindelse med regionens husdyrbruk, særlig storfe og sau. Her er storfebruket størst (ca. 185 000 dyr) og utgjør 54 % av samtlige "beitedyr" (storfe/sau/hest/geit). Antall storfe på ulike bruksstørrelser er noenlunde jevn, men tendensen viser at storgårdene også har de største besetningene. Selv om de store melkebruka (dvs. > 30 kyr pr.driftsenhet) kun utgjør ca 4 % (175) av gårdene med melkeproduksjon (totalt 4500), så har de 11 % av regionens samlede melkekyr. Ofte har de største melkebruka også sentral beliggenhet i storskalerte jordbruksbygder.

Husdyrbruka ligger ofte tettere i regionens mer perifere jordbruksområder der åkerstørrelsen er mindre, og ulike arronderings- og terrengforhold vanskeliggjør utstrakt maskinell åkerdrift. Det er *her* flesteparten av regionens små- melkekyr besetninger (ca. 1000 bruk med 1-9 melkekyr) finnes.

Til forskjell fra storgårdene som ofte har dyra sine på kulturbeiter, så har mange perifere husdyrbruk også et særpreget beitelandskap. Dette fordi mer marginale og brattlendte areal her fortsatt nyttes som beiter. Når antall husdyrbruk går tilbake rammer det ofte gårder med de minste besetningene. Dette fører til at det tradisjonelle beitelandskapet også ofte forsvinner. Gjengroing av ravineområder er et eksempel på dette. Mange steder har dette medført at en for regionen tidligere særegen kulturlandskapstype har forsvunnet.

I de beste jordbruksbygdene er gårdsbebyggelsen gjerne prangende og med en bygningsmasse som ofte kan sies å høre hjemme i forgangne tider. Mange gårdstun er imponerende godt bevart. I tilknytning til tuna, finnes ofte velstelte hager, allèer, gårdsdammer og monumentale tuntrær som til sammen skaper et velstående preg. I mange bygdelag har også gamle gravhauger en sentral plass i jordbrukslandskapet.

Bilde 4. P.g.a. like løsmasseforhold ligner leirjordsbygdene i Trøndelag mye på tilsvarende bygder på Østlandet. Begge steder har gamle havavsetninger lagt grunnlag for dagens storskala pregede drift. Til forskjell fra Østlandets mer bekk- og elveeroderte raviner, er de trønderske ravinenes opphav ofte et resultat av omfattende leirras. Beitearealet på bildet ligger i en slik rasgrop. Fra Verdal, Nord-Trøndelag.

3 Sør- og Østlandets skogtrakter

Jordbruksregion *Sør- og Østlandets skogtrakter* dekker 9,0 % av Norges landareal. Som navnet angir er skogpreget regionens mest iøynefallende trekk.

Bergartene i regionen består hovedsakelig av gneiss og granitt i sør, vest og helt i sørøst. I de sentrale og nordøstre traktene finnes lavaer og sandsteiner. Deler av skogtraktene ligger under den marine grense og her finnes leirer avsatt i forsenkningene. Over marin grense dominerer moreneavsetninger, tykkelsen øker i østlig og nordlig retning. Variasjonen i skogpreget er stor. Fra kystnære barblandingsskog med innslag av boreo-nemorale arter til de dype sør-nordboreale barskogene i innlandet og høyereliggende åstrakter.

I tillegg til det sterke barskogspreget er en grovkupert åstopografi et karaktertrekk, selv om ulike berggrunnstrukturer og relieff gir store variasjoner. Mye av regionen, spesielt i sør, har tynt jorddekke og bart fjell, mens det i nord og nordøst finnes atskillig mektigere løsmasser. De sørlige områder har et lavt og grunnlendt åsterreng som ofte er gjennomskåret av større og mindre sprekkedaler. Dette gir et lukket og uoversiktlig landskap med hyppig kupering og flat horisont. Lengst i sørvest bryter enkelte større dalfører det kuperete landskapet. I nord og nordøst får landskapet roligere og mer bølgende åsformer. Her er terrenget også mer utjevnet av et mektig morenelag. Et annet karakteristisk trekk for barskogsområdene i nord og nordøst, er større kjølmyrer på høyereliggende, langstrakte åsrygger.

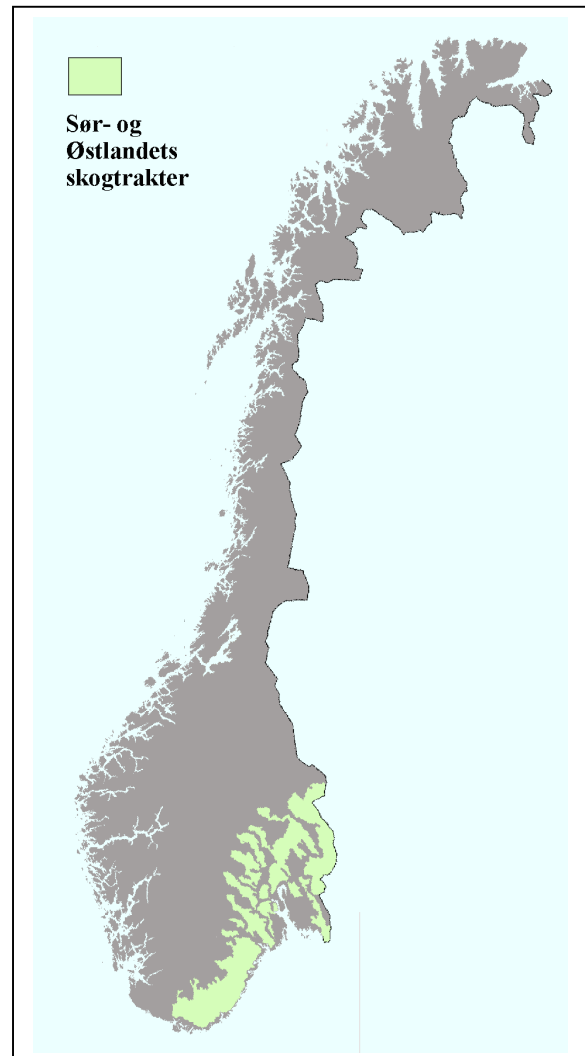
Nær kysten er vassdragene generelt korte, mens i innlandet opptrer de helst som sideforgreininger til de store elvene i hoveddalførene. Regionens elver har derfor liten til moderat størrelse og vannføring. Et framtrødende trekk i regionen er de mange innsjøene.

Klimaet varierer fra suboseanisk milde vintre i sørvest til kontinentalt kaldt innlandsklima i nordøst. Vekstsesongen varierer fra 200 døgn i sørvest til 150 døgn i nordøst.

Jordbruksforhold

Regionens jordbruksareal er beskjedent, og dekker kun 1,7 % (ca 50 500 ha) av regionens totale landareal. Dette jordarealet drives av vel 4400 gårder. De fleste gårdsbruka må karakteriseres som små: 25 % (1100) av gårdene disponerer under 5 ha dyrka mark, mens ca. 33 % av gårdene (1450) er på mellom 5-10 ha. Typisk for de minste brukene er en dårlig jordarrondering bestemt av et karrig naturgrunnlag. Fordi jordarealene ofte vanskelig kan utvides er forholdene for en mer storskala og rasjonell maskindrift ofte utelukket. Tradisjonelt har derfor svært mange av regionens gårder alltid hatt sitt utkomme i kombinasjon med jordbruk og skogsdrift. Fordi skogsdrifta som oftest har gitt mest fortjeneste, har ikke regionens jordbruk opp gjennom tidene blitt "prioritert" på samme måte som skogbruket.

Gjennom de siste tiår har bruk blitt nedlagt og fraflyttet over hele regionen. Dette gjelder særlig de minste (dvs. under 5 ha), de mest tungdrevne og de mest avsidesliggende gårdene. Dette ses bl.a. ved at det *ikke* ble søkt om produksjonstillegg for vel 22% (=14 300 ha) av regionens registrerte jordareal i 1996. Fordi

Figur 4. Utbredelse av jordbruksregion 3.

regionen ligger forholdsvis nært til det befolkningstette Sør-Østlandet må dette arealtallet karakteriseres som høyt. Også i en del skogsområder med forholdsvis gode jordbruksbetingelser ses en tilsvarende utvikling. Her er sammenslåinger av eiendommer til større driftsenheter forholdsvis vanlig, i tillegg til utstrakt leievirksomhet. Ca 30 % (19 400 ha) av regionens hevdholdte dyrka mark var i 1996 leiejord. Til sammen viser disse tallene at under 50 % av regionens jordbruksmark drives av egne eiere.

Gjennomsnittlig størrelse på driftsenhetene er 11.5 ha. Dette er likevel misvisende. For til tross for økt sammenslåing, og at mange av de minste og allerede nedlagte gårdene ikke lenger inngår i listene over aktive gårdsbruk, så er det likevel fortsatt småbrukspreget som dominerer jordbruket i regionen. Dette understrekes bl.a. ved at 25 % av regionens 4 400 aktive gårder har under 5 ha dyrkingsjord, mens vel 33 % av driftsenhetene disponerer mellom 5 - 10 ha dyrka mark.

Utfra regionens varierte topografi og jorddekker kan gårdene deles inn i flere kategorier. De mest karrige og små arronderte gårdene ligger i regionens sørlige og midtre åstrakter. Her er det et tynt og usammenhengende morenedekke, ofte oppstykket av nakne fjellblotninger og koller, som setter naturlige begrensinger for hvor gårder i det hele tatt kunne ryddes. Gårdene er ofte små, relativt få og ligger enten spredt med enslig beliggenhet eller noen få samlet i mindre skogsgrender. Jordbruksmarka har ofte dårlig arrondering og ligger gjerne som et smålappet eng- og åkerterpe mellom lave koller og fjellknauser. Dette gir et småskala landskap hvor jordbruksmark er godt avgrensa lysninger mot en ellers tett og omkransende barskog. I nyere tid er også myrer dyrket opp for å øke gårdenes jordareal ytterligere.

Til denne kategorien småskalabruk hører også en del gårder på mindre elvesletter, små breelavsetninger eller på regionens randmorener. En del gårdsbruk sør i regionen med beliggenhet i mer karrige og dype skogsdaler hører også med her. Mange av disse gårdsbruka er i løpet av de siste 50 år blitt nedlagt, særlig i Agder og sørvestre deler av Telemark.

Bilde 5. Som navnet indikerer preges sør- og østlandets skogstrakter først og fremst av skog. Jordbruket er spredt og består av enkeltgårder eller smågrender, unntaksvis mellomstore skogsbygder. Fordi regionens jordbruk fortsatt ofte er en bi-næring til skogbruket, er gårdenes jordareal forholdsvis små. Regionen har også en rekke bevaringsverdige kulturmiljøer som finnetorp og husmannsplasser. Fra Monevatnet i Lørenskog, Akershus.

Gårdsbruk som ligger på næringsrike randmorener hører til skogsregionens bedrestilte gårder. Her fins et mektig jorddekke med svake hellinger, noe som har åpnet for en arrondering av innmarka tilpasset et mer lett-drevet maskinelt åkerbruk. Slike gårdsbruk fins kun i noen svært begrensede områder i sør og sørvest.

Deler av Sør- og Østlandets skoglandskap ligger under marin grense, noe som gir en tredje kategori gårder med jordbruksmark på leirjord i utallige smådaler, sprekkesystemer eller mot lavtliggende innsjøer. Teigstørrelsen veksler, men er ofte forholdsvis dårlig arrondert. I lavtliggende, mindre skogdaler i sørvest, kan dyrka mark også ligge på elvesletter, noe som gir innmarka større utstrekning og arrondering. Til sammen har disse gårdene en betydelig del av regionens dyrka mark.

Jordbruk knyttet til typiske moreneområder nord og øst i regionen er en fjerde gårdskategori. Her ligger gårdene ofte spredt i et vidstrakt landskap preget av bølgende og skogkledte åser. Her kan størrelsen på driftsenhetene variere mye, men det finnes flest småbruk (dvs. under 10 ha), både enslige og spredt eller et fåtall samlet i små skogsgrender. Mindre torp og gamle finneplasser er eksempler på slike. I enkelte områder kan også et titalls bruk ligge samlet i større grender og bygdelag.

Både pga sin sørlige beliggenhet og et stabilt innlandsklima, dyrkes det en del korn i regionen. Totalt 16000 ha, eller vel 32 % av regionens samlede jordbruksareal. Kornproduksjonen er mest utbredt i skogsområder under marin grense, og i gode moreneområder øst i regionen. Dyrking av grasfôr til slått og beite er vanligste avlingstype, og dekker ca 60 % (3 000 ha) av regionens totale jordbruksareal.

Husdyrholdet er forholdsvis moderat. Likevel driver vel 1150 gårdsbruk (= 25 % av gårdene) med til sammen ca. 100 000 sau. Disse er fordelt på ulike besetningsstørrelser (< 50 dyr = 34 % av sauegårdene, 50-100 = 34 % og > 100 = 32 %). Også storfehold er utbredt, og ca. 1200 av regionens 4400 gårder har melkekyr. Fordelingen av disse samsvarer med regionens særpregede småskala drift, da også melkekyrbesetningene er gjennomgående små. Hele 46 % (550) av regionens melkebruk har mellom 1-9 melkekyr, mens 35 % av gårdene (420) har mellom 10-15 dyr. Kun 10 av regionens gårdsbruk (dvs. < 1 %) har mer enn 30 melkekyr.

Bilde 6. Som følge av utstrakt beite i en gårdsnær utmark, var beitepåvirka hagemarkskog langt mer utbredt i regionen før. I dag er det vanlig at storfeet går på kulturbeite på innmarka, mens sauen sendes til fjells. Dette gjør at skogen rundt innmarka blir tettere, og at mangfoldet i overgangen som hagemarka engang skapte mellom skog og eng blir borte. Bildet viser kyr på gårdsnært utmarksbeite på Tveite i Birkenes, Aust-Agder.

4 Sør-Norges dal- og fjellbygder

Jordbruksregion 4 *Sør-Norges dal- og fjellbygder* dekker 8,1 % av landets totalareal. Med sin beliggenhet øst for den kaledonske fjellkjede preges regionen av en rekke langstrakte daler, godt senket og nedskåret i et omkringliggende forfjell- og åslandskap.

I Trøndelag finnes brede dalfører der dalbunnen ligger under marin grense. Her finnes til dels mektige leiravsetninger, mens de øvre deler av disse dalførene har elveavsetninger. I midtfylkene Buskerud, Oppland og Hedmark er dalene omgitt av åser og forfjell og lengst i vest av høyfjellsområder. Dalprofilen blir dypere og mer markert u-formet i vestlig retning. Dalsidene er bratte og dalbunnen smal. Morenelier veksler med dalsletter og elveavsetninger. I deler av Telemark er dalenes løp betinget av berggrunnens strukturer. Dalene er ofte v-skåret og smal i bunnen med rufsete ller. Morene- og vitringsjord veksler med bergknatter. I fylket forekommer også, sammen med dalførene i Agder sterkt u-forma daler med bratte dalsider og overveiende flat dalbunn. Morene er vanlig i liene, i dalbunnen hovedsakelig elveavsetninger.

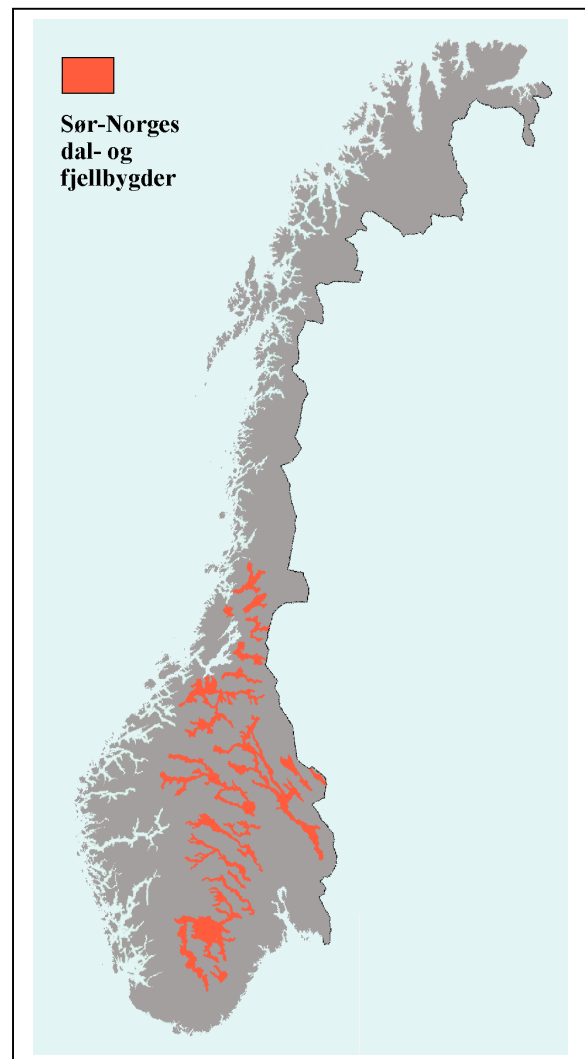
Mange elver er tørrlagt eller har sterkt redusert vannføring pga kraftutbygging. Små og mellomstore sjøer preger enkelte dalavsnitt, omgitt av slake skogs- og jordbrukslier, eller steile sider og blankskurte berg. Ulike barskogstyper dominerer, men i høyereliggende dalavsnitt øker innslaget av fjellbjørk hvor den også kan dominere. Pga opphør i beite og tidligere utmarks-slått er lauvtreinnslaget enkelte steder betydelig.

På klimatisk gunstige lokaliteter, finnes også sørvendte ller med varmekjære edellauvtrær. På slike lokaliteter kan man mange steder fortsatt finne gamle styvingstrær, et kulturminne fra det gamle høstingsjordbruket. Klimaet er oseanisk i de sørlige og nordlige dalførene, kontinentalt i de midtre og østre dalførene. Vekstsesongen varierer fra 170 døgn i de lavestliggende og sørligste dalbygden til 130 døgn i fjellbygdene.

Jordbruksforhold

Kun 6 % av regionens totale landareal er dyrka jordbruksmark (175 000 ha). Foruten klimafaktoren, blir jordbrukets vilkår i sterk grad begrenset av topografi og løsmassenes mektighet. Dette er forhold som varierer sterkt både innen et dalføre, men også fra dal til dal. Fordi naturgrunnlaget er bestemmende for jordbrukets utbredelse, varierer også det disponible jordarealet til de enkelte gårdene. Et kjennetegn er fraværet av virkelig storgårder, og bare 2 % av regionens vel 12 600 gårdsbruk har over 50 ha dyrka mark. Gjennomsnittlig drifts-størrelse er på 14 ha, men fordelingen av små og mellomstore gårder betinges av to faktorer; innmarkas topografi og eksposisjon i forhold til sola.

I mange lavereliggende dalstrøk, men også i flere fjelldaler, har dalbunnen store elvesletter. I dag regnes mange slike oppdyrka elvesletter, sammen med nydyrkingsareal i fjellet, for dal- og fjellbygdenes gras-kamre. Disse er en vesentlig forutsetning for dagens jordbruksproduksjon. Regionen har helst mellomstore bruk, og 37 % av dem har mellom 10 - 20 ha dyrka mark. Spredt opp gjennom dalføra kan slike gårder ofte danne større sammenhengende jordbruksarealer, og både tun og driftsbygninger til "brem- og

Figur 5. Utbredelse av jordbruksregion 4.

slettegårdene” er blikkfang ved ferdsel langs dalbunnens hovedveier. Fordi mye av rydningsarbeidet i dalbunnen har skjedd i moderne tid, og fordi de flate slettene innbyr til en mer storrarrondert og intensiv jordbruksdrift, finnes det svært få kulturminner knyttet til det gamle før-industrielle høstingsjordbruket her. Dette både fordi jordarealene er dyrka etter denne perioden eller ved at de kulturminner som evt. fantes er fjernet p.g.a. nydyrking/teigutvidelse. Viktigst er likevel at elveslettas grus- og sandavsetninger ikke ga samme grunnlag for en utvikling av kulturminner som f.eks. steingjerder og urterike slåtteenger.

Kulturminner som steingjerder og urterike slåtteenger finnes helst på dal- og fjellgårder på morenejord, nemlig hos dalførenes ligårder. Disse gårdene ligger på terrassehyller, i brattlendte ller, på små plataer eller skjult inne blant småkoller og mindre åsframspring. Gårdene ligger enkeltvis, i små grender, men også ofte samlet i større sammenhengende bygdelag. Størrelsen på driftsenhetene varierer fra mellomstore gårder i de eldste kulturbygdene til små nydyrkningsbruk høyt og fritt oppe i lia.

Et særpreg for de fleste ligårder er beliggenheten på dalens solside hvor varme innstrålingen er størst. Midtveis i lia er lokalklimaet særlig gunstig fordi en her både unngår frost fra dalbunnen og trekk fra fjell og åser. Dette var avgjørende for selve lokaliseringen av tun og innmark den gang alle gårder dyrket korn, og med en jordbruksteknologi som ikke ble hemmet av selv de bratteste bakker. Fordi blokkrik morene er vanligste jordart ses mange steder store mengder stein som er tatt ut av bakken under rydding av ny åkerjord. Denne steinen finnes ofte i steingjerder rundt innmark, i fegater og utmarksgjerder, som støttemurer til drifteveier eller i bakkemurer til åkerbruket. Rydningsstein er også lagt i utallige steinrøyser, noe som er svært karakteristisk på innmarka til mange ligårder.

Ved omlegging til produksjonsjordbruket mistet mange gamle gårder sin posisjon og status som storgård. Særlig de bratteste gårdene. Dette fordi et moderne maskinjordbruk *ikke* favoriserer gårder med jordareal i sterkt hellende terreng. Opp gjennom århundret er mye av ligårdenes tradisjonelle innmark gradvis tatt ut av drift, - en prosess som fortsatt pågår. I 1996 ble det f.eks. ikke søkt om produksjonstillegg for 8,5 % av regionens jordbruksareal, dvs. at 1 590 ha ikke lenger ble holdt i hevd gjennom offentlige midler. Mye av dette arealet er bratte eng- og åkerteiger. For en del ligårder betyr det at disponibel jordbruksmark

Bilde 7 viser et typisk dalutsnitt. På elvesletta ses store produksjonsflater, og gårdene ligger som blikkfang langs veien. Midt i den bratte solvendte lia er deler av den gamle innmarka grodd igjen eller nyttes som beite. Lenger opp, der terrenget etter hvert flater ut, er det fortsatt drift. Fra Berg-Åmli i Valle kommune, Aust-Agder.

minker fordi stadig mer tungdreven jord tas ut av produksjon enten gjennom nedlegging eller omlegging til beite. Dvs. at driftsstørrelsen minker. I dag utgjør småbruk med mindre enn 5 ha ca. 15 % av regionens gårder, mens gårder med 5-10 ha utgjør 27 %. I mange bygdelag har særlig omdisponering av brattlendte areal til beite vært vanlig. Dette er positivt for landskapsbildet fordi beite opprettholder det åpne preget, noe som bl.a. også gjør at rydningsspor fra et mer tradisjonelt høstingsjordbruket blir bevart.

Grasproduksjon til slått- og beite preger de fleste jordbruksområdene og dekker ca. 72 % av regionens jordbruksarealer (12 630 ha). I lavereliggende dalstrøk kan korndyrking dominere på elvesletter eller i slake morenelier. Korn dekker ca 20 % (3 250 ha) av dyrkingsarealet. Husdyrholdet er omfattende, bl.a. pga. sin nærhet til gode beiter. Storfe dominerer, og av regionens 12 600 aktive gårder driver vel 5 170 gårder med melkekyr (ca. 41 % av gårdene). Gjennomgående små besetninger er et regionalt trekk, og ca. 34 % (1880) av alle melkebruk har mellom 1-9 kyr. Kun 0,9 % (ca. 45) av storfegårdene har mer enn 30 melkekyr. Også saueholdet er omfattende, og regionens vel 530 000 sauer er fordelt på ca. 4 150 besetninger. De fleste av disse er forholdsvis store, og over halvparten av bruka (51 %) har mer enn 100 dyr på utmarksbeite.

Fordi husdyrholdet er stort er beitepåvirkningen mange steder betydelig. Karakteristiske beiter langs dalbunnens elver og raviner, eller i tilknytning til ligårdenes innmark, er vanlig. Mange beitelandskap er likevel i ferd med å forsvinne. Særlig fordi storfeet i større grad kun går på kulturbeite, mens sau beiter i det omkringliggende fjell- og åslandskapets utmark. Ved siden av husdyr-, gras- eller evt. kornproduksjon drives de fleste gårder i kombinasjon med skogbruk. Flere steder er skogbruket viktigste næringsvei.

I nasjonal sammenheng har regionen en svært særegen gårdsbebyggelse, og dekker i dag kjerneområdet for både middelalderbygninger og fredete tømmerhus eldre enn 100 år. Også en rekke av landets mest verdifulle kulturlandskapsområder ligger her, og regionen er en viktig tradisjonsbærer for den før-industrielle bondekulturens driftsmåter.

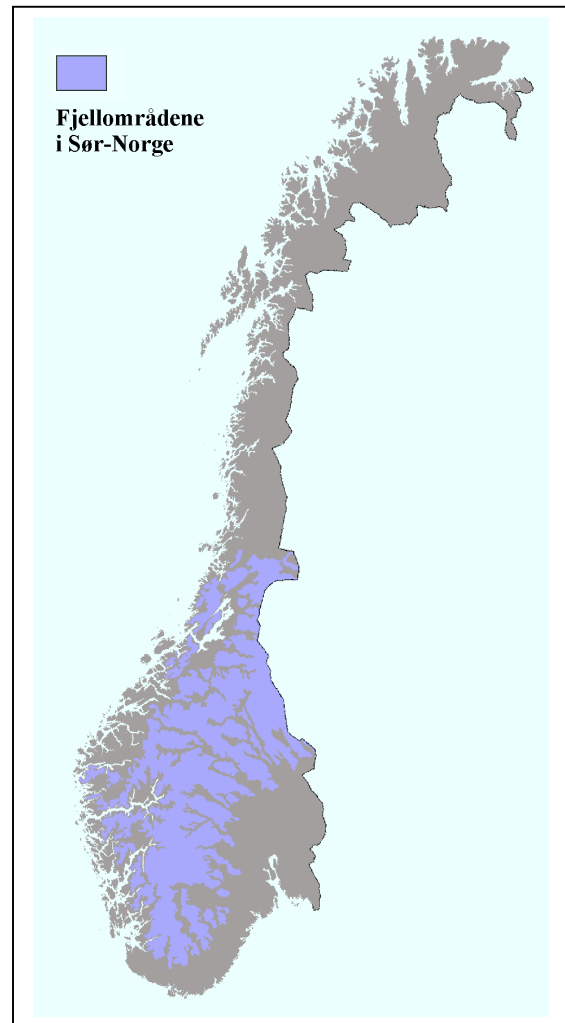

Bilde 8. I få regioner er kontrasten mellom et før-industrielt jordbruk og moderne driftsmåter så synlig som i Sør-Norges dal- og fjellbygder. Langs dalbunnens veier dominerer stedvist flate engareal, mens mer bortgjemt oppe i lisdene ligger den gamle innmarka med spor etter århundrers jordbruksdrift. En gradvis overgang fra åker- og engbruk til beite har mange steder bevart de gamle innmarksstrukturene. Fra Hemsedal, Buskerud.

5 Fjellområdene i Sør-Norge

Slik den Sør Norske fjellheimen avgrenses her dekker den 28 % av Norges landareal. Regionen varierer fra subalpine fjellskogsområder til vidstrakte snaufjell og vidder. Her finnes også Europas største høyfjellsplatå og store isbreer, samt utallige vekslinger fra lave forfjell til høyfjellstinder.

Næringsfattig fjell preger særlig de sørlige og vestre områdene. Her er et høyfjellsplatå i 8-1200 m høyde med store vidder framtrædende. Helt i sør veksler landskapet fra knudret og sterkt kupert, til mer jevnt bølgende i sentrale deler. Vestområdene er sterkt gjennomskåret av dalganger og har mer markante landformer med dramatisk botner, tinder og store platåbreer. Langs fjellkjedens akse ligger innskjøvne bergartsdekker. Disse vises som isolerte platåer med karakteristiske oppreiste brattkanter over viddelandskapet (bl.a. Hallingskarvet). I øst har forfjellsområdene en mer typisk viddekarakter, oppstykket av spredte og godt avrunda restfjell. Store deler av østområdene preges av fjellskog. Norges høyeste fjell ligger i regionens sentrale og nordre deler. Her preges landskapet av alpine fjellformer og små botnbreer. Forfjellsområdene til disse høyfjellmassivene er for det meste skogsatt. Jorddekket varierer fra gjennomgående lite løsmasser i sør og vest, til mer mektige bunnmorener i øst og nord. Selve høyfjellsområdene har alpine avsetninger med blokkmark og skredjord. Ut fra klima deles fjellheimen i fire vegetasjonssoner. Den *subalpine* vegetasjonen preges av glisne bar- og lauvskoger.

Figur 6. Utbredelse av jordbruksregion 5.

Furuskog er vanlig i øst, mens fjellbjørkeskogen ellers er vanlig. Den *lavalpine* og den *mellomalpine* vegetavegetasjonen kjennetegnes av treløs vegetasjon. Denne er ofte lavdekt i tørre strøk, mens mer nedbørrike områder har sammenhengende dekker av ulike bærlyng- og risheier. På næringsrik grunn finnes ofte områder med frodige lågurt- og høgstaudeenger. Her er også store myrareal. Høyfjellets *høgalpine* vegetasjon vokser kun spredt inneblant bart fjell og blokkmark. Vegetasjonen er unnselig og består av noen få karplanter, moser og lav.

De sørnorske fjellområdene er rik på vann- og vassdrag, og her er tusener av store og små innsjøer, bekker og elver. Spesielt har vidda i sør og vest mange vann. Regionens høye beliggenhet har gjort vassdraga her verdifulle for kraftutbygging. Mange elver er derfor tørrlagt, eller har fått redusert sin vannføring.

Jordbruksforhold

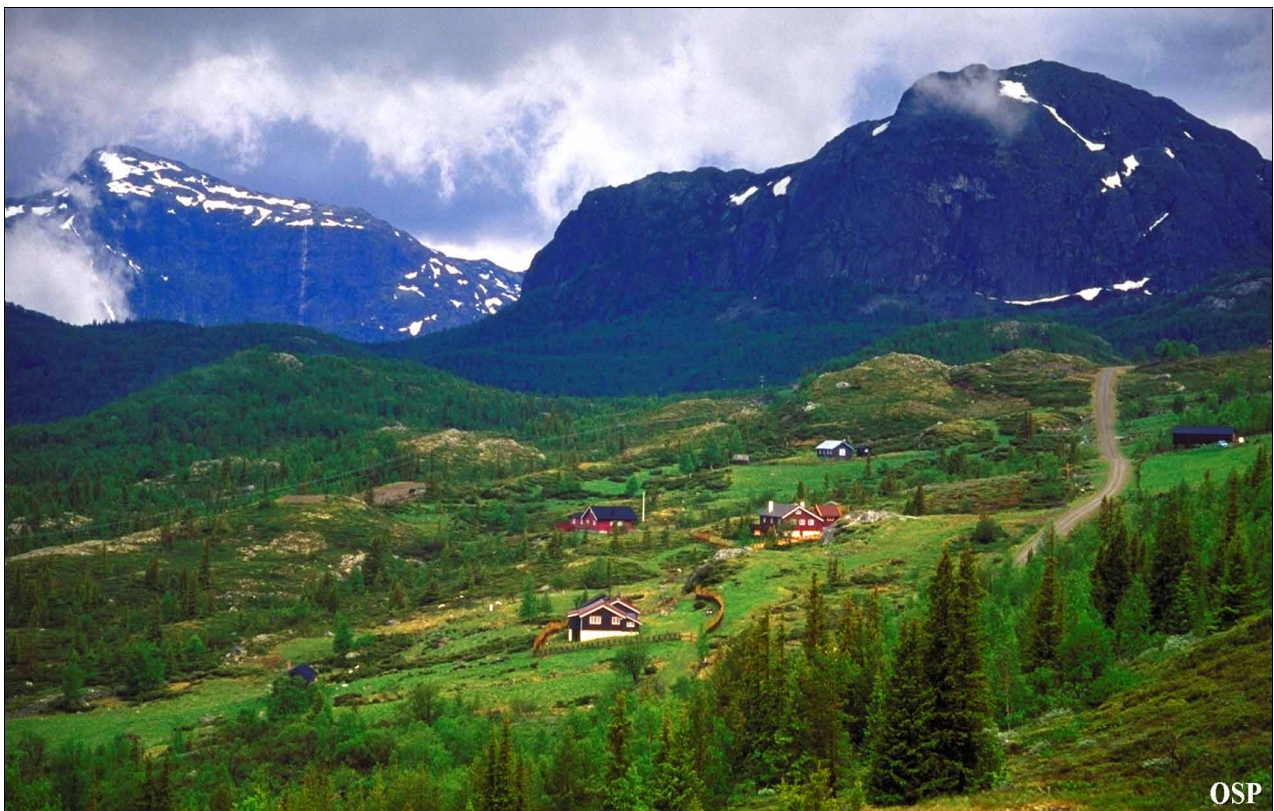
Fjellområdene har gjennom årtusener vært gjenstand for ulik utnyttelse. Mest utbredt, og av størst betydning for fjellets kulturlandskap var utvilsomt seterdrifta. Dette er en driftsform med sesongvis flytting av husdyr fra selve gården og opp til ulike beiteområder i fjellet. Selv om Norge har et mangfold av ulike typer seterbruk, kan den kulturelle påvirkningen forenklet skisseres slik: Menneskene hogger ned deler av skogen for å forbedre beitet, få materiale til seterhus og gjerder, og for å skaffe brensel til foredling av husdyrprodukter. Husdyra på sin side sørger for å holde vegetasjonen nede gjennom sin beiteaktivitet. Gjennom århundrer ga seterbruket dermed fjellskogsområdene et karakteristisk lysåpent og

snaut preg. Når en slik kulturpåvirkning opphører vender den naturlige skogen tilbake, men pga. klimatiske forhold i fjellområdene skjer dette seinere enn i lavlandet.

I Norge har seterdrifta gjennomgått en rivende utvikling de siste 150 åra. Fra å ha ca. 50 000 setre i drift i 1850, var det fortsatt 20 000 igjen i 1950. Siden har det imidlertid skjedd en storstilt nedlegging, og i dag har Norge kun 2 820 setre igjen i drift. De aller fleste av disse ligger i *Fjellområdene i Sør-Norge*. For selve fjellnaturen har den omfattende nedleggingen først og fremst betydning for landskapet rundt de nedlagte setrene. Der aktivt setring en gang senket skoggrensa med opptil 3- 400 meter, er fjellskogen igjen på full fart tilbake. Dette innebærer at et tidligere lysåpent kulturlandskap mange steder er i ferd med å dekkes av skog. Men, fordi fjellet på mange måter er et sårbart økosystem bruker naturen lang tid på å skjule sporene etter tidligere bruk. Derfor kan mange gamle seterlandskap fortsatt oppleves, til tross for at drifta ble nedlagt for flere tiår siden.

Hardets rammet av gjengroingen er fjellområdene lengst i sør hvor man tidligere hadde et utbredt *slåtteseterbruk*. Her var hovedformålet med setringen å sanke vinterfôr i utmarka, noe som gjorde at husdyra hyppig ble flyttet rundt til flere setre i fjellheimen ettersom grasen på utslåttene ble slått. Fordi både folk og husdyr ikke oppholdt seg særlig lenge på hver seter, ble heller ikke landskapet rundt like preget av hogst og beite som i seterområder med fast opphold gjennom hele sommeren. Slåtteseterbruket var forholdsvis vanlig fram til ca. 1970, men har i dag nærmest opphørt helt.

Også i områder med aktivt fullseter- eller melkeseterdrift er fjellskogen i frammarsj. Dette fordi det moderne seterbruket ikke har greid å opprettholde de driftsmåtene som engang skapte fjellets lysåpne beitelandskap. Dette fordi bl.a. storfeet i dag primært beiter på setervollenes innhegnede kulturenger, og ved at sauen går fritt i utmarka uten å ha setra som et daglig utgangspunkt for sin beiteaktivitet. Mest betydningsfullt er imidlertid at fjellskogen ikke lenger utnyttes som varmekilde for framstilling av meieriprodukter eller til enkelte typer driftsbygninger og gjerder.

Bilde 9. I kulturlandskapsammenheng er fjellregionens største utfordring å opprettholde seterlandskapets tradisjonelle lysåpne preg. I dag rykker fjellskogen stadig nærmere innpå fortsatt velholdte setervoller, mens nedlagte voller og generell seternær utmark ofte allerede er kledd av skog. Fra Hemsedal, Buskerud.

De fleste av Norges gjenværende 2 820 setre drives av gårder som ligger i jordbruksregioner nær fjellregionen. Dette gjelder særlig høytliggende gårder i region 4 *Sør-Norges dal- og fjellbygder*. At nettopp denne regionens gårder har hatt en mindre nedgang i seterbruket enn andre er ikke tilfeldig, fordi både jord- og februket i særlig de øst-norske fjellbygdene har hatt andre forutsetninger enn ellers i landet. Ut fra naturmessige forhold var en omlegging til kornproduksjon utenkelig, og det måtte fortsatt satses på februk og grasproduksjon.

Siden disse fjellbygdene også ligger inn mot landets gjevreste fjellbeiter har det vært naturlig å opprettholde seterbruket i disse områdene. En annen faktor er at topografien øst for den kaledonske fjellkjeden har vært egnet for en utstrakt bygging av seterveier. Dette gjorde setrene lett tilgjengelig, men dermed også utsatt for rasjonelle omlegginger til moderne driftsformer. De siste tiåras nydyrking av kulturbeiter og grasareal i det sør-østnorske lavfjellet viser dette.

Ved siden av et seterbruk tilhørende gårder i andre jordbruksregioner, har fjellområdene i Sør-Norge også 1100 aktive gårdsbruk. Dette er enten spredte høytliggende gårder eller fjellbygder i små lavereliggende fjelldaler. Gjennomsnittlig driftsstørrelsen er 14,3 ha dyrka mark, noe som i landssammenheng er høyt. Det høye arealtallet skyldes først og fremst nydyrking av fjellmyrer og setervoller i moderne tid. 64 % (11 500 ha) av regionens totale dyrkingsjord drives av egne eiere, mens 25 % (4600 ha) er leid jord.

Kun 10 % (1800 ha) av tidligere registrert jordareal er ute av drift, noe som viser at regionens jordbruksaktivitet og bosettingsmønster langt på vei er opprettholdt. Det samlede arealet av gårdenes hevdholdte jord dekker kun 0,2 % av regionens totalareal, men tatt i betraktning av regionens høye beliggenhet, klima og barske natur er jordbrukets påvirkning i fjellområdene likevel stor når man også inkluderer de mange setervollene og påvirkningen som langt over en million sau på utmarksbeite har på fjellvegetasjonen.

Bilde 10. Ved siden av seterbruk har fjellregionen også en del nydyrkingsjord hvor store grasareal kan prege landskapsbildet. I tillegg finnes også enkelte mindre fjelldaler hvor lokalt gunstige naturforhold har lagt til rette for en fast bosetting. Bildet er fra Bjerkreim, Rogaland.

6 Fjordbygdene på Vestlandet og i Trøndelag

Jordbruksregion Fjordbygdene på Vestlandet og i Trøndelag dekker ca. 11,5 % av Norges landareal. Regionen har en særdeles storslått og dramatisk natur, og fjordene er kjent langt utover landets grenser.

Regionen karakteriseres av skarpskårne, dype fjordtrau omkranset av snødekte fjell og breer. Naturformasjonene står i sterk kontrast til frodig grønne ller, lune jordbruks-greider og kulturmiljøer. I de ytre fjordmunningene på Vestlandet er relieffet moderat. Fjordene her er brede og har delte løp som stykker opp landet slik at det dannes store øyer. I midtre og indre fjordstrøk øker relieffet, enkelte steder til over 1500 m i indre strøk. Dette gir fjordene en meget dyp profil og markant form. Her forgrener hovedfjorden seg i flere sidefjorder, som spriker i ulike retninger. I fjordbunnen går disse over i fjorddaler som skjærer seg videre innover fjellmassivene. De indre vestlandsdalene er trange med steile dalsider og terskler. I mange daler finnes store og dype fjordsjøer. Høye stup og fosser karakteriserer også fjordlandskapet. Lenger nord i regionen avtar dramatikken i landskapet og det blir også mindre frodig.

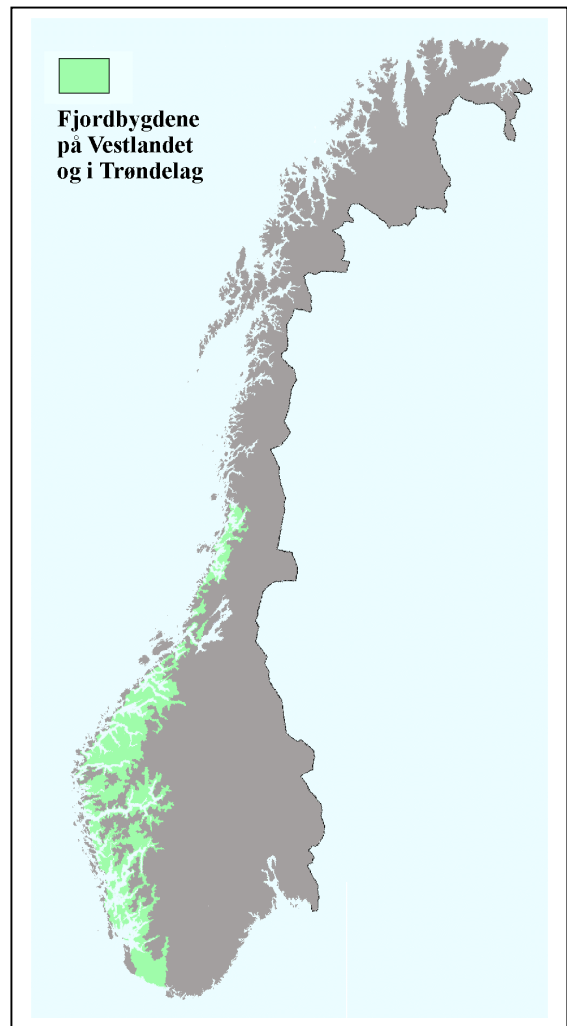
Løsmassene er ujevnt fordelt. På Vestlandet generelt sparsomt forekommende, med unntak av de midtre deler der dalførene til en viss grad kan preges av morene-avsetninger. I Trøndelag finnes til dels mektige marine avsetninger.

Fjorddalene domineres av elveavsetninger i dalbunnen. Hevet i marin grense ligger breelvterrasser. Marin grense øker fra noen titalls m i ytre strøk til 125-150 m.o.h. i indre strøk og Trøndelag. Den bestemmer i stor grad beliggenheten av bebyggelsen i fjordlandskapet. I hele regionen er skredlier vanlig i dalfoten og langs fjordsidene. I høyden dominerer bergflater helt, fjellformasjoner veksler fra plataaktige høyder ved kysten til tindelandskap i det indre fjord- og dallandskapet.

Vassdraga er jamt over korte og har oftest små nedslagsfelt. Vannføringen er imidlertid betydelig pga. mye nedbør. Elveprofilen er steil og dramatisk i vassdragets indre del, gjerne med større fossefall og hastig vannføring gjennom en vill elvenatur. I indre- og midtre fjorddaler løper imidlertid elvene rolig i dalbunner med elvesletter. I de større dalene ligger dype fjordsjøer omgitt av sterke konturer. Ellers finnes mange mindre vassdrag med små fall, spesielt i ytre strøk og sør i regionen.

Vegetasjonen domineres av lauvskog, mest bjørk. Godt klima og stedvis næringsrik jord danner grunnlag for varmekjære, artsrike og til dels frodige edellauvskoger i bratte, lune ller. Naturlig furuskog er utbredt over det hele, mens granplantefelt etter hvert har fått prege mange ller. Disse er godt synlige og kan ved sin rektangulære form virke fremmed i dette landskapets linjer og farger.

Klimaet er sterkt oseanisk i den ytre fjordregionen på Vestlandet og i Trøndelag, svakt kontinentalt i de indre fjord- og dalstrøk på Vestlandet. Vekstsesongens lengde varierer sterkt i regionen. Fra 140 døgn i indre dalstrøk øker sesonglengden til rundt 200 døgn i de ytre fjordene.

Figur 7. Utbredelse av jordbruksregion 6.

Jordbruksforhold

Ut fra regionens naturforhold er det totale jordbruksarealet forholdsvis stort, og dekker vel 5 % av regionens landareal (184 000 ha). Jordarealet holdes i hevd av vel 17 850 driftsenheter, og gjennomsnittlig driftsstørrelse på gårdene er ca. 10 ha dyrka mark. De fleste gårdsbruka må likevel karakteriseres som små. 25 % (4400) av gårdene disponerer mindre enn 5 ha dyrka mark, mens ca. 31 % (5 500) er på mellom 5-10 ha. Fraværet av virkelige storgårder er betegnende, og kun 20 gårdsbruk (0,1 %) har mer enn 50 ha dyrka mark.

Topografiske forhold som bratt terreng og dårlig arrondering setter begrensning for både arealutvidelse og mekanisering av drifta. På en del elvesletter, i større løsmassefylte daler og på enkelte flate øyer, er forholdene bedre tilrette for rasjonell drift. Engproduksjon er vanligst, og dekker 94 % (126 300 ha) av dyrka marka. Korn er sparsomt utbredt, og dekker ca. 1 % (ca. 2 250 ha) av jordarealene. I regionen ligger noen av landets viktigste og verdens nordligste fruktbygder. Selv om bare litt over 1% av jordbruksarealet (ca. 2250ha) i dag brukes til frukt –og bærdrking, preges flere av bygdene i de indre fjordstrøk helt av denne spesielle bruksformen. Epletrær i blomst mot snøkledte tinder er et kjent motiv og varemerke for regionen.

I jordbrukssammenheng særpreges regionen likevel først og fremst ved sitt store husdyrhold. Melkeproduksjon er totalt sett jordbrukets viktigste næringsvei, og regionen har flest melkekyr (ca. 92 250 dyr) i landet. Av regionens vel 17 850 aktive gårdsbruk, har 46 % (ca. 8200) av gårdene melkekyr. Besetningene er forholdsvis små. 40 % (3 350) av samtlige melkebruk har mellom 1-9 melkekyr, mens 38 % (3100) av gårdene har 10-15 dyr. Saueholdet er svært omfattende, og regionen har med sine vel 807 000 sauer, 36 % av landets sau på utmarksbeite. Disse sauene er fordelt på ca. 9 100 driftsenheter, dvs. at vel 50 % av regionens gårder har sau. Geiteholdet har derimot gått sterkt tilbake de siste tiår, og de vel 33 200 geitene dekker i dag kun 3 % av regionens samlede antall beitedyr (storfe, hest, sau og geit).

Den faktiske areal- og husdyrsfordelingen er ulikt spredd i regionen. I kulturlandskapsøyemed er en inndeling i tre ulike landskapsavsnitt hensiktsmessig. I *ytre fjordstrøk*, som her og inkluderer en rekke øyer, er jordbruksmarka svært oppstykket og ofte dårlig arrondert. Gårdene er gjerne små og ligger på morenejord nær stranda, eller i forsenkninger og smådaler nær fjorden. På en del øyer ligger gårdene også på nær-

Bilde 11. Mange av regionens eldre gårder ligger høyt og brattlendt til oppe i dalsidene. Her nyttes fortsatt de bratte bakkene til beite, og de små karakteristiske terrassene etter årelange husdyr tråkk særpreger mange areal. Bildet viser geitebruket Yri i Stryn kommune, Sogn og Fjordane.

ingsrik vitringsjord, og hvor melkekyr og sauehold er vanlig. De ytre kyststrøka lenger nord ligger delvis under marin grense hvor det stedvis er flatere. Her er driftsforholdene bedre og enkelte større bruk har en viss kornproduksjon. Også her er melkeproduksjon og sauehold viktigst. Tradisjonelt ble mange av de ytre fjordstrøkenes gårder drevet i kombinasjon med ulike sjøtilknyttede næringer. Gjennom de siste åra er imidlertid mange slike bruk blitt nedlagt.

I de *midtre fjordstrøka*, hvor topografien er kraftigere, ligger tyngden av regionens jordbruk. Her er gårdene gjennomgående større enn i de ytre strøk, bl.a. fordi det finnes flere daler med relativt mektige morener. Langs fjordene ligger gårdene stedvis på bremmer av næringsrik skredjord og morene. Her er mange brattlendte bruk, men i en del daler finnes også flatere gårdsbruk på elvesletter i dalbunnen eller på eid mellom fjordene. Allsidig husdyrproduksjon dominerer, men stedvis har også frukt dyrking stor plass. Lengst i sør finnes et svært karrig område med lite løsmasser og en kollet topografi. Her ligger gårdene på flekker av morene, ofte i sterk kontrast til den karrige utmarka.

De *innerste fjordstrøka* preges av dramatisk natur og gjennomgående lite løsmasser. Gårdsbruka er små og ligger helst nederst i bratte fjordskråninger på skredjord, vitringsjord eller morene. Også her finnes gårder på flate elvesletter i dalbunner. Arealene i den bratte utmarka har tradisjonelt blitt utnyttet gjennom bl.a. lauving av styvingstrær, skrapslåtter og beite. Fortsatt kan mange gamle kulturmarkstyper ses sammen med utallige steingjerder, rydningsrøyser, bakkemurer o.l. Til tross for at sterke kulturinnslag som hagemarkskog, einebakker og gamle lauvingslier fortsatt er vanlig, gror mye av regionens eldgamle høstingslandskap igjen. Melkeproduksjonen er viktig. Her er også et visst geitehold, men dette har etter hvert måttet vike mer og mer for sauen. I sørlige strøk har frukt dyrking, særlig epler og moreller, stor betydning og utgjør omkring en fjerdepart av den nasjonale produksjonen. Mange bygder har også stor produksjon av jordbær. Mest eksklusivt og karakteristisk er hyllegårdene med sin fantastiske utsikt og vanskelige tilgjengelighet langt oppe i dramatiske fjord- og dalsider. Svært få av disse er nå i drift. Seterdrift har vært svært utbredt innenfor regionen, men få er fortsatt i drift.

Bilde 12. I de indre fjordbygdene på Vestlandet ligger små gårdsbruk på ei smal remse ned mot fjorden. På bratte innmarksareal over for tunrekka ser en ofte kulturminner som steingjerder, rydningsrøyser, sommerfjos etc. Regionen er ellers et kjerneområde for bevarte lauvingslier. Fra Aurland i Sogn og Fjordane.

7 Skogsbygdene i Nord-Norge

Jordbruksregion *Skogsbygdene i Nord-Norge* dekker ca. 4,4 % av Norges landareal.

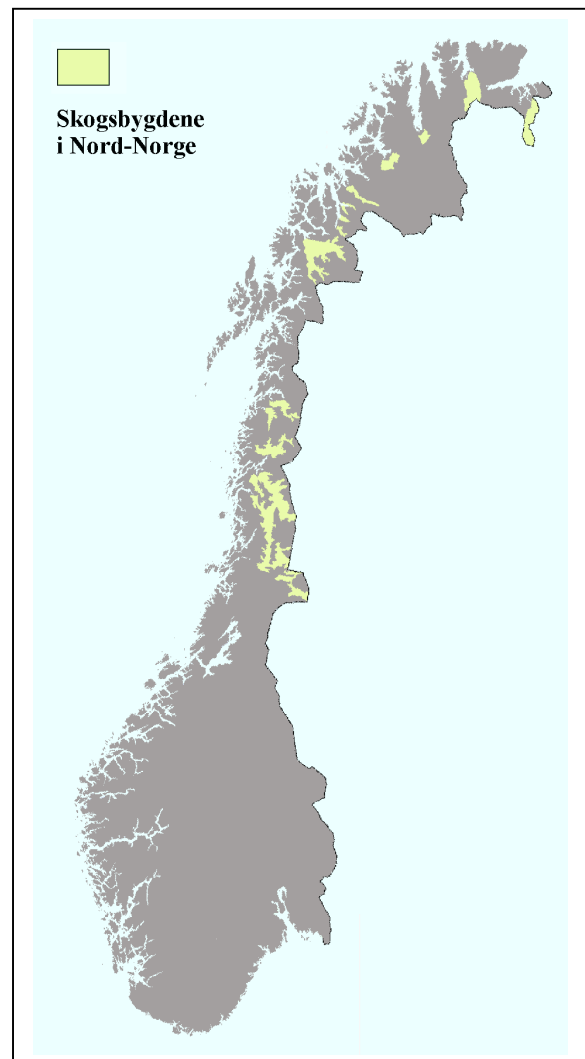
Regionen, som i hovedsak er knyttet til de største elvedalføra, ligger som spredte, til del isolerte skogområder med stor geografisk spredning. Det favner det meste av barskogen, - som er fellesnevnerene for denne regionen. Flatbunnete daler med bratte, frodige skogslie som ligger skjernet av fjeller også et samlende trekk. Sør for polarsirkelen, der gran er naturlig utbredt, er områdene sterkt dominert av barskog. I nord er bjørkeskogen dominerende mens furua kan innta tørre grusmoer og grunnlendte areal. Stedvis nordover til Troms endres stadig den naturlige skogtypen ved at bjørkeskogen blir erstattet med innplantet gran. Som en kuriositet nevnes at lengst i nordøst atter fins granforekomster; en vestlig utløper av den sibirske taiga.

Regionen viser store variasjoner m.h.t. bergartstype og dens næringsinnhold. Dette ses av skogmiljøets sammensetning og vekstlighet. Lengs sør og øst i regionen finnes harde og næringsfattige grunnfjellsbergarter, mens dalføra ellers jevnt over er til gode sett med løse, næringsrike kambrosilurbergarter som gir et godt jordsmonn og en rik vegetasjon. Regionen har jevnt over tynne løsmasser, hovedsakelig morene. I dalbunnen finnes mektige elve- og breelvavsetninger. I de sørlige dalene også marine leiravsetninger.

Lengst øst i regionen ligger dalene senket som flatbunna traui i ei vidstrakt flat vidde. De øvrige dalene er dype med bratte dalsider og markante topper og tinderekker. Her er også flere større og mindre sidedaler med V- eller U-dalsprofiler. Mest typisk er derfor brede dalbunner med elvesletter og stilleflytende meandrenede elver. Elveslettene ses i flere nivå, atskilt med terskler og fossefall i ellers stilleflytende elver. Dalene sør i regionen har visse fellestrekk med sørnorske dalstrøk med trang U-dalsprofil. Også denne regionens daler preges ofte av større elvesletter og terrasseringer i dalbunnen. Dalsidene er ofte brattere og mer knudrete enn i nord. I de ytre dalstrekningene ligger dalbunnene under marin grense, og særlig sør for Saltfjellet finnes mektige og til dels ravinerte leiravsetninger. Noen sidedaler med V-form har et vilt preg, med en helt annen karakter enn hoveddalene.

Innen regionen finnes også enkelte områder uten dalpreg, bl.a. lengst i sør. Her ligger et større, bølgende og mer åpent åslandskap med lange horisontlinjer. I dette åslandskapet finnes mange større sjøer, og skogs- og villmarkspreget er svært framtrædende. Lengst i nordøst, nær den russiske grensen, ligger et svakt markert dalføre med viddepreg og svakt bølgende landskap. Her er sjøer, myrer, mektige morener, blokkmarker og eskere, også dette atypisk for regionen.

Elvene i regionen er blant de største i landet. Disse er ofte stilleflytende og brede med mektige slynger som til dels går over hele dalbunnen. Fra gammelt av har elvene vært viktige for transport og kommunikasjon med særpregede lokale elvebåter.

Figur 8. Utbredelse av jordbruksregion 7.

Klimaet er suboseanisk, relativt nedbørsrik i den sørlige delen av regionen. Svakt kontinentalt nord i regionen. Vekstsesongen varierer fra 160-170 døgn i de aller sørligste dalførene til 120 døgn i de nordligste dalførene.

Jordbruksforhold

Regionens hevdholdte jordbruksareal er forholdsvis beskjedent (ca 20 200 ha), og dekker kun 1,4 % av dens totale landareal. Dette jordarealet drives av vel 1460 gårdsbruk. Fordi mesteparten av jordbruksmarka ligger på forholdsvis flate elvesletter er gårdene gjennomgående middels store. Gjennomsnittlig driftsstørrelse er på ca 14 ha. I tillegg vil en finne enkeltbruk og/eller små jordbruksgrender innover skogsliene og sidedalene. Her ligger også mange av regionens småbruk med mindre enn 5 ha jordbruksmark. Disse har, som utkantjordbruk og småbruk ellers, hatt sterk fraflytting og nedlegging de siste tiår. De mest avsidesliggende, s.k. markagårdene, kunne ha en samisk jordbruksbosetning. Denne gamle jordbruksbosetninga skapte et særegent kulturlandskap. Det stod for et mangfold med sine åkerlapper, utslåtter og åpne beitevoller, vekslende med skogholt og ulike terrengformer.

At store jordareal er gått ut av drift er åpenbart. Av de 25 335 ha jordbruksmark som var registrert i det norske landbruksregisteret (1997), ble det "bare" søkt støtte om tilskudd til drift for vel 19 700 ha (78 %) av jordbruksarealet. Dette innebærer at 22 % (ca. 5 600 ha) av jordarealet ikke lenger mottar offentlige tilskudd for å drives. Som oftest betyr dette at arealet dermed ikke lenger holdes i hevd.

Den hevdholdte jordbruksmarka har imidlertid flere steder en ganske vid og nærmest sammenhengende utstrekning på dalbunnenes elvesletter. Her er jordteigene ofte mer eller mindre oppstykket av småskog og tresatte jordekanter. I de nordlige dalføra ligger gårdsbruka ofte sammenhengende langs elvebredden, og ellers med jordbruksmark spredt som små, åpne øyer i skog innover dalene. I de typiske vide åslandskapene lengst i sør ligger gårdene spredt eller i små grender.

AHA

Bilde 13. Øst i regionen ligger gårdene ofte på elvesletter i brede dalbunner langs etter stilleflytende meandrenede elver. Bildet fra Målselv i Troms viser at forholdene for et jordbruk så langt nord er hard. De brune flekkene på jordbruksarealene er nemlig soppkader som følge av langvarig snødekke.

Topografi og arrondering skaper som oftest mindre driftsmessige problemer her enn i Sør-Norge, og teigstørrelsen er derfor stedvis relativt stor. Enkelte av regionens nordre skogdaler ble først kolonisert og oppdyrket for 100-200 år siden. Bureisning/nydyrking hadde også en sterk ekspansjon i dette århundret, spesielt på 30-tallet, men en del bureisningsbruk er først blitt ryddet i løpet av de siste tiåra. Dette har medført at jordbruksarealet har økt betraktelig i enkelte bygder i nyere tid. Gras til slått og beite preger regionens jordbruksarealer, og dyrkes på vel 90 % (18 000 ha) av det totale jordbruksarealet. De resterende jordarealene nyttes til ulike avlinger, ofte til eget hjemmebruk.

Over hele regionen er melk den viktigste produksjonen, og 42 % (ca 620) av regionens gårdsbruk driver med melkekyr. Besetningene er gjennomgående små, til tross for forholdsvis god tilgang på kulturbeiter. 33 % (210) av melkebruka har fra 1-9 kyr, mens 42 % (260) av gårdene har mellom 10 og 15 melkekyr. Totalt sett utgjør storfeet ca. 19 % (= ca. 4800 dyr) av regionens totale dyretall.

Også saueholdet er godt utbredt, og regionens nærmere 80 000 sauer er fordelt på ca. 620 sauebruk. Gjennomsnittsbetsetningen for disse gårdene ligger på ca. 130 sau, men 24 % (150) av gårdene har under 80 dyr. I tillegg driver også flere gårder med geit, noe som til sammen gjør at denne regionen har noen av landets kjerneområder for geitehold. Totalt utgjør geitene 6,6 % (= ca. 7250) av beitedyra i regionen. I landssammenheng kan bare region *Fjordbygder i Nordland og Troms* skilte med et høyere forholdstall (9,3%).

Med unntak av grunnfjellsområdene er utmarksbeitene i regionen svært gode. I flere av dalføra utnyttes utmarksbeitene også av regionens mange reineiere. Skogbruket har stedvis stor betydning for mange bruk. Det gjelder særlig i sør. Laksefisket har ellers vært en viktig tilleggsnæring for mange gårdsbruk. Jakt og andre utmarksnæringer har lokalt også betydning.

Bilde 14. Geitebruk er forholdsvis utbredt, noe som gjør at deler av regionen til noen av landets kjerneområder for geitehold. Totalt utgjør geitene 6,6 % (= ca. 7250) av regionens beitedyr, og i landssammenheng kan bare region 8 *Fjordbygder i Nordland og Troms* vise til et høyere forholdstall (9,3%). Som følge av gode utmarksbeiter påvirker geitene i sterk grad også vegetasjonen. I bildets bakkant ser en at skogen pga. beite har et sterkt hageskogspreget.

8. Fjordbygder i Nordland og Troms

Jordbruksregion *Fjordbygder i Nordland og Troms* dekker 5,7 % av Norges landareal.

Bakenfor øyriket trenger fjorder seg inn landmassen. Innskjæringen er så fullstendig at fastlandet står igjen som en rest bestående av øyer og halvøy. Fjordene i Nord-Norge er kortere, men gjennomgående bredere enn fjordene på Vestlandet. Fjordene omkranses av høye tinder og fjellmassiver som stiger rett til værs.

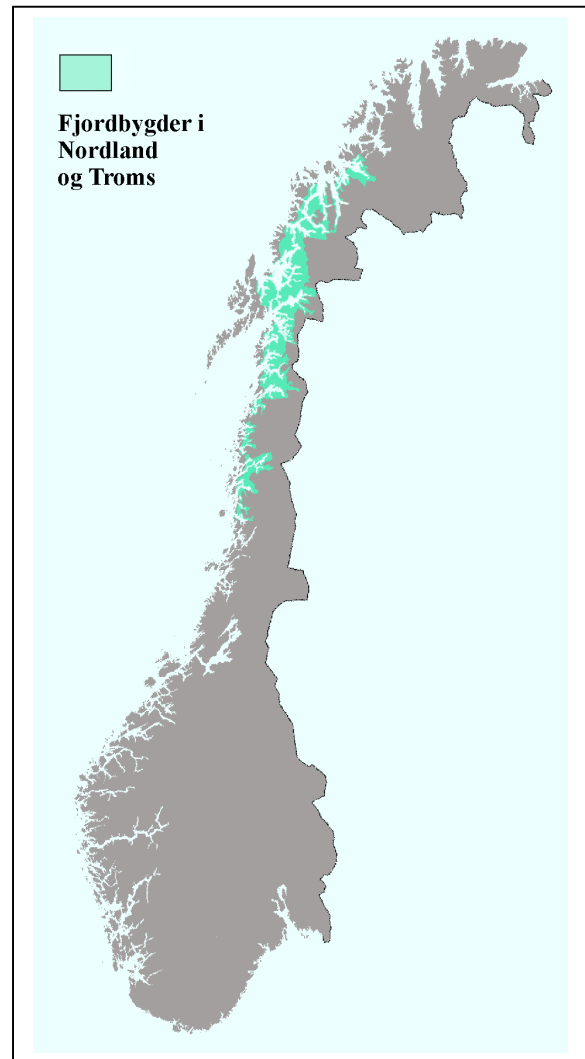
Pga. ulike berggrunnsforhold finner en flere typer fjordlandskap. Landformene i nordlands granittområder utmerker seg særlig ved sine alpine utforming med kraftige dimensjoner og ekstrem goldhet. Løsmasser kan ofte mangle, eller forekommer kun sporadisk som flekker på en ellers glatt berggrunnen. I kambrosilurområdene er landformen jevnt over mer avrundet og har tjukkere og mer næringsrike. Dette gir en frodighet som er svært iøynefallende i landskapet tatt den nordlige beliggenhet i betraktning. De fleste av regionens fjorder har form som traufjorder. I fjordmunningene er løpene brede og forgrenet, og danner på denne måten et øy- og halvøylandskap. Fjordlandskapet her er påvirket av strandflatens formgiving med et fotland rundt fjellene. Denne landbremmen er relativt løsmasserik og har til dels tykke morene- og strandavsetninger avsatt over berggrunnen. Disse danner grunnlag for store areal med dyrka mark. I østlig retning samler fjordene seg i ett løp og snor seg i svinger stadig dypere innover i landmassen.

Korte fjordarmer skjærer ut fra hovedløpet og fortsetter som dype u-daler i de "omliggende" høgfjellsområdene. Skred- og vitringsjord er svært vanlig i de bratte liene, særlig i kambrosilurområdene.

Fjordbotnene forbindes ofte med hverandre gjennom lave eid og dalganger. Her er løsmassedekket næringsrikt og betydelig. Løsmassene består hovedsakelig av skifermorener som havet har vasket omlagret som strandavsetninger. I dalgangene forekommer større breelavsetninger. I det hele har regionen mye god jord og godt jordsmonn. Høyere i terrenget blir løsmassedekket mer og mer sparsommelig og bergflater i dalsidene dominerer etter hvert. Blokkmark og aktiv talusdannelse vitner om alpine forhold.

Bjørkeskog dominerer og er ofte svært frodig. Furuskog finnes, men har en mer sporadisk utbredelse som ensartede bestand eller i blanding med bjørk. I grunnfjellsområdene finner man den spesielle kystfuruskogen, med buskformede furuer på snaue granittberg. I sør finnes også naturlig kystgranskog, også kalt boreal regnskog. Ut mot det ytre øyriket finner en skogen fortrent til de luneste stedene. Den klimatiske skoggrensa varierer fra rundt 50 til 300 m.o.h., men kan nå opp til 600 m.o.h. innerst i fjordene. I bratte fjord- og dalsider med skred og forvitningsjord ses ofte snaue graslier, skapt av husdyrbeiting og slått gjennom lang tid.

Ytterst er klimaet overveiende kjølig oseanisk, mens lenger inn i landet får det gradvis et kontinentalt preg. Vekstsesongen strekker seg over 140 – 170 døgn.

Figur 9. Utbredelse av jordbruksregion 8.

Jordbruksforhold

Spredt i denne storslåtte fjordnaturen, på strandflater og i dalganger innunder stupbratte fjell, ligger jordbrukets ”lappetepper”. Totalt dekker den hevdholdte jordbruksmarka 1,6 % (= ca. 29 600 ha) av regionens totale *landareal*.

Størstedelen av den dyrka marka ligger på flate strandbrekker langs fjordene. En finner den både som større og mindre jordbruksgrønder, eller som enkeltbruk. Mange gårdsbruk med god jordbruksmark ligger også innerst i fjordbotner og daler hvor dalbunnen helst er flat. Et generelt inntrykk er at gårdsbrukene ligger relativt spredt, og at større fjordstrekninger preges av ubebodde skogslir, stedvis med enkelte fraflytta bruk. I tillegg til de sentrale jordbruksområdene finner en småbruk og spredt jordbruksbebyggelse i mer perifere områder. Dette er særlig utkantsbruk, og som det blir stadig færre av p.g.a. nedlegging og fraflytting. Det samme gjelder for gårder i avsidesliggende skogsdaler og på mindre øyer. På slike steder kan jordbruksnedleggelsen og fraflytting være total.

Hvor omfattende ”nedleggingen” er får en ved å se på antall *hektar* registrert jordbruksmark i *Landbruksregisteret* i forhold til jordarealet det søkes tilskudd til for å drive. Differansen indikerer areal som av ulike grunner er ute av produksjon. For *Fjordbygdene i Nordland og Troms* utgjør dette ”ute-av-drift-areal” 38 % (ca. 17 700 ha) av regionens samlede jordareal. I nasjonal sammenheng er tallet svært høyt. For Nord-Norge betyr det at et unikt kulturlandskap av betydning for en regional identitet er i ferd med å forsvinne.

Til tross for en negativ utvikling i de mest perifere utkantområdene, har det i enkelte av regionens mer sentrale jordbruksstrøk også skjedd en viss nydyrking. Dette har medført at regionens totale jordareal faktisk har økt de siste åra. Likevel vil ikke slike nydyrkingsflater oppveie for det kulturelle mangfoldet som tapes ved at gamle utmarksslåtter, hageskog, beitevoller, innmark, gårdsbebyggelse, naustrekker etc. forsvinner fra landskapet. Fortsatt er de fleste av disse elementene et karaktertrekk i det nordnorske fjordlandskapet, men kulturlandskapet her er altså i dramatisk endring. Dette fordi marginale areal basert på gamle driftsmåter blir nedlagt, men også fordi utkantenes ”bakposter” forlates ”til fordel for et enklere og langt mer bekvemt liv i sentrale strøk.”

Bilde 15. Det meste av regionens dyrkamark ligger på strandbrekken ned mot fjorden. Dette jordbruksbeltet myker ofte opp overgangen mellom fjord og bakenforliggende skog eller fjell. Fra Kvæøya i Kvæfjord, Troms.

Fortsatt er 2 455 av regionens gårder i aktiv drift. Den gjennomsnittlige driftsstørrelsen er på vel 12 ha jordbruksmark, og består av både den aktive gårdens *egne* jordareal og jord som *leies* av andre. Totalt tilhører 26 % (= 12 350 ha) av regionens hevdholdte dyrka mark gårder som *ikke* lenger driver selv. Trekkes ”ute-av-drift-arealet” (= 38 %) og ”leid-jord-arealet” (= 26 %) fra det totale jordbruksarealet, ser man at kun 36 % (dvs. 17000 ha) holdes i hevd som egen jord. Med unntak av *Kysten i Troms og Finnmark* (31 %), er dette den absolutt laveste ”egen-jord-i-drift-andelen” i Norge.

I kulturlandskapssammenheng er dette et vesentlig problem fordi en gårdbruker sjelden vil søke om økonomisk støtte til å foreta kulturlandskapstiltak *på annen manns grunn*. Dette både fordi man gjerne har nok skjøtselsutfordringer på egen eiendom, fordi de innbyrdes avtalene om jordleie er forholdsvis korte, men mest fordi tiltak med offentlig økonomisk støtte ofte også krever en betydelig egenandel. For den nordnorske fjordregionens kulturlandskap betyr det at gårder i drift nok vil kunne opprettholde et velstelt preg. Kulturminner og marginal jord vil trolig forfalle på nedlagte gårder med bortleid jordareal, og gårder som er fraflytta og ute av drift risikerer forfall på hele eiendommen.

Til tross for en gjennomsnittlig driftsstørrelse på 12 ha, har regionen fremdeles en rekke såkalte småbruk. Fortsatt drives vel 23 % (560) av de aktive gårdene med et disponibelt jordbruksareal på under 5 ha, en driftsstørrelse som tradisjonelt ligger i faresonen for nedleggelse.

Engareal med produksjon av grovfôr til slått og beite dominerer vekstproduksjonen, og til sammen dekker grasarealene 90 % (26 700 ha) av regionens dyrka mark. Øvrig vekstproduksjon er fordelt på flere ulike avlingstyper, deriblant potet som dekker 1,4 % (416 ha) av jordbruksarealet. Husdyrproduksjonen er forholdsvis beskjeden, men saueholdet er betydelig. Her går årlig vel 143 000 sau på utmarksbeite, fordelt på 1365 driftsenheter. Dette gir en gjennomsnittlig besetning på noe over 100 dyr. Ved siden av sau driver også 33% (800) av regionens gårdsbruk med melkekyr. Besetningene her er til dels små, og 34 % (275) av melkebruka har færre enn 10 melkekyr. Disse er fordelt på ca. 430 driftsenheter. Geiteholdet er også omfattende og regionen samlede geiteflokker teller over 20 % (17 500) av landets totale besetning. Det store geiteholdet blir her fremmet av de gode utmarksbeitene for småfe.

Bilde 16. *Hesjer mot speilblank fjord og snøflekte tinder kan danne maleriske stemninger i regionens lyse sommernetter. I reiselivssammenheng er jordbrukslandskapet her langt på vei underkjent. Fra Kvæfjord i Troms.*

9. Kysten i Troms og Finnmark

Jordbruksregion *Kysten i Troms og Finnmark* dekker 4,7 % av Norges landareal. Med breidsiden vendt mot ishavet er dette Europas mest værutsatte kyst- og fjordstrekninger. Landskapet karakteriseres av en bratt og gold kystkontur som steilt heves over åpent hav og fjorder. Arktiske stormer og kalde vinder fra nord preger ofte kystnaturen. Sammen med lave temperaturer reduserer vinden vilkårene for planteproduksjon, som for øvrig også begunstiges av nordkalottens lyse sommernetter.

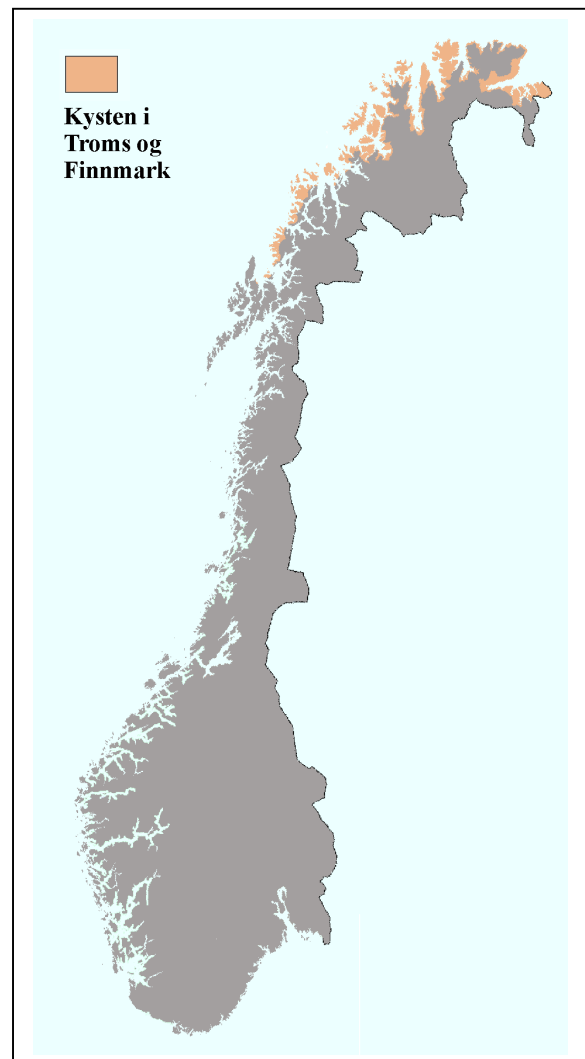
Som landskapet varierer også berggrunnen. På de store øyene i sør dominerer harde og næringsfattige bergarter. Hovedtrekket er en bratt og til dels utilgjengelig kyst, men stedvis finnes smale strandbremmer under steile berg og fjell. Karakteristisk er småfjorder meislet i et steilt tindelandskap. På strandbremmene ligger spredte strandavsetninger. En del korte, flatbunna daler samt øyer med flatt fotland, har mer løsmasser som stedvis gir grunnlag for jordbruk. De store øyene i nord danner platåer som avgrenses mot en brattkyst. Platåene har et tynt løsmassedekke.

Store rom mellom øyer og halvøyene danner det vide fjordlandskapet, som i tillegg inneholder karakteristiske småfjorder, sund, småøyene og smale strandlinjer. Sørligst i regionen kan en finne fjordsider og dalganger omkranset av bjørkeskog, lokalt noe furu. Videre nordover får bjørka etter hvert en fragmentarisk opptreden på de luneste stedene. Landskapet preges av åpen snaumark, ofte med blokk i overflata.

Kysten lenger øst ligger på store halvøyene og splittes opp av mektige fjordgap. Vidstrakte platåer innenfor ender opp i dramatiske næringskyster mot havet, og kan ha opptil flere hundre meters høyde. Brattkysten framstår som en kompakt mur ut mot åpent hav. Enkelte mindre fjorder finnes. Her er generelt lite løsmasser, men strandavsetninger finnes spredt i enkelte vikene og daldrag. Landskapet har til dels et lavarktisk preg, og skog mangler nesten helt.

Finnmarks indre fjordstrøk består av daler nedskåret i platåer. Dalene preges av brede trauffermer som ofte endrer karakter til mer utflata elvedaler ut mot kysten. Fjordene er brede med steile sider, med en brem av mektige løsmasser. Terrengformene er ellers lave og rolige, og en del flate elvevorer finnes der daler munnar ut mot fjorden. Her er klimaet lunt og bjørka har ofte funnet fotfeste i fjordsidene. Furu kan forekomme helt ut mot dalmunningene. Det meste av landskapet er likevel snaut og åpent. Lengst øst i regionen fins et lavt, skogkledd og småknudete grunnfjellslandskap med smale fjordløp. Dette fjordlandskapet avviker fra regionens øvrige landskap.

Klimaet er svakt oseanisk med lave sommertemperaturer. Vekstsesongen strekker seg over 120 – 140 døgn.

Figur 10. Utbredelse av jordbruksregion 9.

Jordbruksforhold

Mye av bosettingen er knyttet til regionens mange fiskevær. Men mange fiskere slo seg også ned der de fant jord de kunne dyrke. Slike gårder er å finne på smale strandbremmer innunder brattfjell og rasmarker, i smale kløfter, viker og ville fjordbotner på fastland og øyer; ofte milevidt fra nærmeste nabo. Denne kystbosetningen har et interessant, flerkulturelt opphav. De fleste er trolig tidligere sesongboplasser til en sjøsamebefolkning som etter hvert ble bofast, andre ble ryddet av norske fiskebønder. Svært få slike små fiskebondebruk er nå i drift, de aller fleste er fraflytta og store strekninger av kysten ligger dermed øde. På noen av de store øyene lengst sør i regionen er mange av de gamle småbruka fortsatt i drift. Her ligger jordbrukseiendommene flere steder på linje etter hverandre på strandbredden. På enkelte spredte småbruk finnes fiskebonden fremdeles, men kombinasjonen fiske og jordbruk blir også her stadig mer sjelden.

Inne i de store finnmarksfjordene, hvor det er mektige løsmasser og bedre klima, er vilkårene for jordbruk bedre enn ytterst på kysten. Her har det helt fram til våre dager blitt drevet en aktiv bureising. Flere større og mindre gårder ligger ofte i lag langs fjordbredden i dalmunningene. Til tross for mange gårder i drift kan jordbruket totalt sett karakteriseres som meget spredt. Gårdsbebyggelsen er her, som bebyggelsen ellers i regionen, preget av den rådende arkitekturen fra gjenreisningsperioden etter siste krig.

Ut fra regionens naturgrunnlag og barske klima er det ikke overraskende at det totale jordbruksarealet kun dekker ca. 0,4 % (5 590 ha) av regionens samlede landareal. Totalt finnes det bare ca 460 aktive gårdsbruk igjen i hele regionen, noe som er svært lite sett i forhold til tidligere gårdsbosetting. Den gjennomsnittlige driftsstørrelsen på dagens gårder er på 12 ha, noe som kan virke overraskende høyt. Trolig skyldes dette at mange av dagens aktive gårder baserer sitt jordbruk på utstrakt leievirksomhet fra nærliggende nedlagte bruk. Av regionens 5 590 ha jordbruksmark holdt i hevd er nesten 40 % (2100 ha) jord som dagens brukere leier.

Bilde 17. Med bredden vendt mot ishavet innehar regionen Europas mest værutsatte kyst- og fjordstrekninger. Landskapet karakteriseres av en bratt og gold kystkontur som steilt heves over åpent hav og fjorder. Langs denne værharde kystlinja slo mange seg ned der det fantes jord å dyrke. Øverst på bildet ses store areal med jordutglidninger som følge av permafrost. Fra Lebesby kommune Finnmark.

Om dette virker mye finnes det likevel potensiale for en større andel leiejord. Dette fordi *Kysten i Troms og Finnmark* er den regionen i landet med høyest andel jordbruksmark som *ikke* lenger mottar tilskudd fra det offentlige. Her er nemlig hele 48 % av jorda (totalt ca. 10 100 ha) ikke lenger registrert som areal som mottar tilskudd til drift. I Norge er dette nærmest å betrakte som at jordarealet dermed er ute av drift. Mye av denne "ute-av-drift" jorda kommer fra nedlagte småbruk, men en del stammer også fra gode jordbruksgårder. Det gjelder gårder som er fraflytta, enten pga. isolert beliggenhet, eller som følge av dårlig kommunikasjonstilbud. Regionen har utallige eksempler på dette, særlig i Finnmark, og både smågrender og mindre bygdelag er blitt lagt fullstendig øde, uavhengig av om jordbruksbetingelsene har vært gode eller ikke. Nedlegginga har ført til at den gamle innmarka i avfolka bygder i dag ofte ligger åpent for beiting av sau og eller rein. I dag brukes slike eiendommer i beste fall til fritidsbruk, men i mange tilfeller ligger både gårdsbebyggelse og jordbruksmark øde og i forfall.

Til tross for at jordleie fra nedlagte bruk er svært vanlig, er småbruksandelen av regionens aktive gårdsbruk fortsatt forholdsvis høy. Her disponerer vel 26 % av driftsenhetene (120 stk) fortsatt under 5 ha dyrka mark, mens 26 % av gårdene har mellom 5-10 ha. Planteproduksjonen på aktive gårdsbruk domineres av grasfôr til slått og kulturbeite. Totalt dekker disse engarealene 92 % (ca. 5100 ha) av regionens dyrka mark. Husdyrholdet er relativt stort, og bl.a. driver 27 % (125) av regionens gårder med melkeproduksjon. Sammenlignet med andre regioner er melkekyrbesetningene forholdsvis store, da over 50 % (62) av samtlige melkebruk har mellom 15 og 30 kyr. Også saueholdet er godt utbredt, og til sammen har regionen vel 30 000 sau gående på utmarksbeite. Disse hører til på ca. 270 gårdsbruk, og regionens sauer er jevnt fordelt på både store og små besetninger. I tillegg driver også enkelte gårder med geit. Til sammen utgjør geit ca. 6 % (= ca 2250) av regionens samtlige beitedyr (dvs. storfe, hest, sau og geit).

Skogbruket har minimal betydning, men det drives en del hogst til ved og flisvirke. Som naturbaserte binæringer til jordbruket kan fiske ennå være av betydning. Molteplukking, jakt, dun- og eggsanking kunne være viktige tidligere.

Bilde 18. At vekstsesongen kan være kort illustrerer bildet fotografert 1. juni. Lang vinter og en kort hektisk sommer er et kjennetegn for det subarktiske jordbruket. Likevel ligger enkelte fjorder forholdsvis lunt til, og både bjørk og granplantinger kan her trives på strandflata. Fra Øksnfjorden i Loppa kommune, Finnmark.

10. Fjellområdene i Nord-Norge

Fjellområdene i Nord-Norge dekker totalt 19,5 % av Norges landareal. Slik regionen er avgrenset her kan den enkelt deles i to hovedområder ut fra forskjeller i morfologien; de sørlige fjellområdene bestående av alpine høyfjellsområder, og de nordlige fjell- og fjellskogsområdene som mest særpreges av store vidder og enkelte større elvedaler.

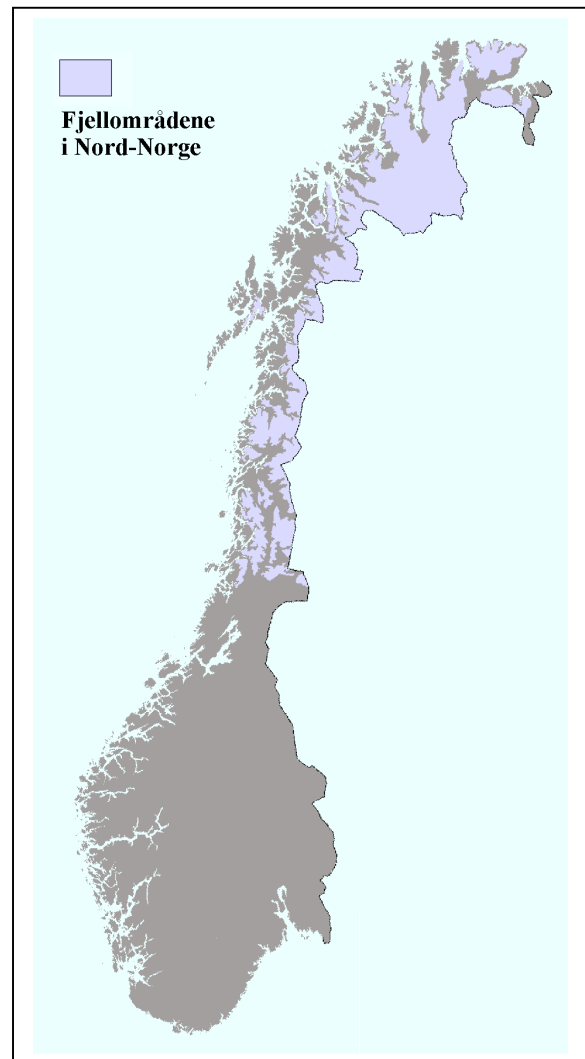
De sørlige fjelltraktene hører i sin helhet med til den kaledonske fjellkjeden. Berggrunnen her består hovedsakelig av foldete avsetningsbergarter dominert av glimmerskifer med brede soner av marmor og fyllit. Spredt i dette fjellkomplekset ligger også områder med granittbergarter. Et markert landskapsskifte inntrer ved fylkesgrensa mellom Troms og Finnmark som nærmest sammenfaller med grensa mellom høyfjellsområdene i sør og viddene i nord. Hele Finnmarksvidda, et for det meste skogsatt lavtliggende landskap, domineres av gneiser. Fjellviddene nordafor disse, dvs. utløpere på de store halvøyene, har flatliggende lagdeling med sandstein- og skifer.

Størstedelen av de sørlige fjellområdene er høyfjell. Her er sterkt opphakkert og kraftig relieff, tett med tinder. Relieffet blir ytterligere fordypet av glasialt nedskårne u-daler, en fortsettelse av fjordsystemene fra vest. Tinder og tindemassiver gis sterk alpin utforming av dype botndannelser. I de høystliggende fjellområdene forekommer breer, de danner enkelte steder store platåer der nunatakker stikker opp. Løsmasser er det generelt lite av, hovedinntrykket gis av bergflater. Granittområdene er ekstremt golde.

I lavfjellet finnes rolig forfjellsterreng med bølgende platåer og stedvis vide daler, eller traktene har en vid, storformet og noe avrundet fjellkupering. Unntaksvis er fjellene forrevne og utilgjengelige. Innslaget av vann er stort. Bunnmorene dekker store områder, særlig de lavereliggende områdene kan ha mektige avsetninger. I forfjellsområdene og dalene er vegetasjonen, tatt i betraktning dens nordlige beliggenhet, frodig grunnet et rikt jordsmonn.

De nordlige fjellområdene har et lavere og roligere terreng. Finnmarksvidda er et grunnfjellsplatå i 300-500 meters høyde, som danner et relativt ensartet landskap over store deler av indre Finnmark. Vidda er for det meste dekket av bunnmorene og blokkmark. Denne løsmassekuperingen gir opphav til et mylder av vann, anslått til ca 15 000. I tillegg finnes utallige myrer og store areal med krattbjørkeskog avløst av snaufjell. Periodisk permafrost er vanlig i fjellområdene. I nord avgrenses vidda av en "mur" av overskjøvne sandsteiner fra overgangen mellom Jordens urtid og oldtid. Denne danner de såkalte Gáisene, en rekke spredte avrunda fjelltopper på rundt 1000 m o.h. De største elvene følger grunne daler som ligger senket i det omliggende viddeterrenget. Elvene blir brukt som transportsystem.

Klimaet varierer fra kjølig oseanisk i de kystnære fjellområdene til kontinentalt i de indre fjellstrøk og vidder. Vekstsesonen er kort og varierer fra 60-70 vekstdøgn i høgfjellet i sør til 110 på Finnmarksvidda.

Figur 11. Utbredelse av jordbruksregion 10.

Jordbruksforhold

Størstedelen av bebyggelsen ligger nede i elvedalene, hvor noen få større tettsteder huser de fleste av regionens innbyggere. Her ligger også det meste av regionens fåtallige gårder, som stedvist kan ligge med miles mellomrom. Det hevdholdte jordbruksarealet er lite, og dekker kun 0,02 % (1440 ha) av regionens totalareal. Dette jordarealet opprettholdes nå av vel 100 gårder i aktiv drift, hvorav de fleste ligger på Finnmarksvidda i nord, særlig i nærhet av tettstedene Karasjok og Kautokeino.

Også i denne regionen er det i årene etter krigen lagt ned en lang rekke små bruk, ofte kombinert med flytting fra "utkantene". Samtidig har produksjonen økt, takket være større og mer rasjonelle enheter. I dag drives 46 % (ca. 1000 ha) av all dyrka mark av egne eiere, mens 20 % (ca. 450 ha) er leiejord. Hele 34 % av all registrert jordbruksmark blir ikke lenger høstet eller ligger øde. Til tross for at dette "øde-areale" ikke utgjør mer enn 750 ha, så er denne jorda likevel verdifull i en agrarøkologisk sammenheng. Dette fordi det sub-arktiske jordbruket globalt sett er sjeldent – etter hvert også i Norge. Flere av regionens gårdsbruk har derfor også en betydelig nasjonal og internasjonal verdi som referansegårder for et sub-arktisk jordbruk.

Den gjennomsnittlige størrelsen på driftsenhetene er 15,7 ha, noe som er nest høyest i landet. Nydyrking, utvikling til færre og større bruk og intensiv drift har økt avkastningen fra både jord og dyr. I dag regnes hovedtyngden av gårdene som mellomstore bruk, og 40 % av gårdene (37 stk) har mellom 10-20 ha jordbruksmark. Småbruk under 5 ha utgjør kun 10 % av regionens gårder, mens storgårder med over 50 ha dyrka mark finnes ikke.

Jordbruket har helt fram til i dag vært basert på førproduksjon og fehold i kombinasjon med utmarks-næringer. Fôret har man hentet på utslåtter langs hovedvassdragene og på myrer i innlandet. I de siste tiårene har det vært omfattende nydyrking, særlig i regionens sentrale jordbruksstrøk i Finnmark. I en del tilfeller har det vært konflikter mellom jordbruk og reindrift i forbindelse med denne nydyrkingen. Det meste av dagens jordbruksareal (98 %) nyttes til grasproduksjon. Dyrking av poteter og grønnsaker er det lite av p.g.a. frostfaren, til tross for at potetene vokser godt de fleste steder.

Bilde 19. Ett av regionens vel 100 aktive gårder med typisk beliggenhet i en flatbunnet og vid elvedal omkranset av store vidder. Rimfrost kan ofte ligge skarp på bakken i slutten av august, og bjørka står allerede hostgul. Bildet viser et småbruk langs Kautokeinoelva i Kautokeino kommune, Finnmark.

Tradisjonelt husdyrhold er forholdsvis beskjedent, og regionens totale antall beitedyr (geit, sau, hest og storfe) teller 3650 dyr. Mest vanlig er sau- og storfe som utgjør henholdsvis 58% (2100) og 37 % (1355) av beitedyra. Av regionens 92 aktive gårder driver 25 med sau. Sauebesetningene varierer fra små til mellomstore med et gjennomsnitt på 83 dyr p.r. bruk. Langt flere gårder driver med storfe, og halvparten av regionens aktive gårder har melkekyr (46 gårder). Gjennomsnittlig besetningsstørrelse her er på 13 melkekyr p.r. gård.

Også fjellområdene i Nord-Norge har en setertradisjon å se tilbake på, selv om den nok ikke preger fjell- og viddelandskapet i samme grad som i enkelte fjellområder i Sør-Norge. Særlig på Finnmarksvidda var det vanlig at familiene om sommeren dro med hele buskapen til seters. Dette gjorde man for å spare de gårdsnære slåtteengene og for å komme seg til gode fiske og børsankingsplasser. Måten denne seterforflytninga ble organisert på har enkelte likhetstrekk med det sørvest norske slåtteseterbruket, og begge driftsformene ble da også nedlagt omtrent samtidig. Ennå på begynnelsen av 1960-tallet var det enkelte familier som benytta setrene på Finnmarksvidda på den gamle måten. Nå brukes mange av de gamle seterområdene som sauebeite.

Regionens vanligste "husdyr" er likevel tamreinen. Fordi Finnmarksvidda er kjerneområdet for den samiske kultur, er reinhold den viktigste bruken av vidda. Over 100 000 tamrein går her jevnlig på høst- og vinterbeite, og utnytter på denne måten viddas store lavforekomster. Om våren flyttes det meste av reinen til kysten på sommerbeite. I dag er reindriftnæringen delvis mekanisert bl.a. med bruk av snøscooter og større slakteanlegg.

I tillegg til reindrift og tradisjonelt jordbruk drives det også omfattende innlandsfiske, multesanking, jakt og snarefangst i fjellområdene. Inntekter fra laksefiske er viktig for de som eier slike elvestrekninger, og villmarksbasert turisme har etter hvert fått stor betydning for enkelte grunneiere.

Litteratur

Elgersma, Anne. 1996

"Landskapsregionar i Norge med underregioninndeling. Kartmålestokk 1 : 2 mill. " Trykt kart, Norsk institutt for jord- og skogkartlegging, Ås. 61 sider.

Elgersma, Anne og Bruun, Magne. 1998

"Norske jordbrukslandskap. Kartmålestokk 1: 1,5 mill." Kartplott, Norsk institutt for jord- og skogkartlegging, Ås.

Jordregisteret, mars 1997.

"Data om all jordbruksmark per eiendom" fra Landbruksregisteret, Norsk institutt for jord- og skogkartlegging, Ås.

Nersten, N.K. Puschmann, O. Gudem, R. og Stokstad, G. 1999.

"The importance of Norwegian agriculture for the cultural landscape. A sub-project under the Ministry of Agriculture's evaluation programme on multifunctional agriculture." NILF-notat 1999. 60 sider.

Statens Kornforretning 1996

"Registeret over søknadsskjema for produksjonstillegg i jordbruket" (31.07.1996).